

POLEMIKE IN OBRAVNAVE

Dušan Kermavner

O komunistih in socialistih v dvajsetih letih

(Ob spominskih zapiskih R. Golouha, posebej o politični osebnosti Lovra Kuharja)

Brž po izidu knjige Rudolfa Golouha Pol stoletja spominov sem opozoril¹ ne samo na številne pomote v njej, ampak tudi na prave »sisteme pomot«, ki v teh spominskih zapiskih prevladujejo, in sem nato nekatere med njimi temeljiteje razčlenil.² Že rezultati dosedanjega razpravljanja o njih več ko zadostujejo za spoznanje, da jih ni mogoče imeti za vir informacij o dogajanju, ki ga predvsem v svoji drugi polovici tako spreminjajo, da si pogosto sploh niti od daleč ni podobno.

A tudi še neobravnanе pomote je treba pokazati, če želimo zagotoviti veljavo pravih predstavam o političnem življenju v kraljevini Jugoslaviji. Tako npr. zapiski med drugim uvajajo zlasti tudi v krivo nezadostno upoštevanje policijskega in sodnega preganjanja komunistov. Kajpak ga niso mogli zamolčati, toda ko ga sporadično omenjajo na raztresenih mestih pretežno v zvezi z begunci pred preganjanjem, bolj le delajo vtis, kakor da bi ga primerno upoštevali, dejansko pa silno zmanjšujejo vlogo tega pogoja za politično dejavnost komunistov v sporajanju s socialisti, ki so uživali vso legalnost in toleranco vseh vlad.

Tu naj nekoliko razčlenim neka mesta iz zapiskov, ob katerih sem se s čudenjem ustavljal, ko sem jih prebiral. A najprej naj začrtam okvirno informacijo o preganjanjih slovenskih komunistov tako za čas pred diktaturo kakor tudi za njen čas (čeprav se bom le malo premaknil prek praga diktature v zvezi z nekimi hudimi izbrisi in krivimi trditvami v zapiskih).

¹ Prim. Prvo soočenje ob Golouhovih spominih (z neodvisnimi socialisti) in O socialističnem zanikanju narodnega vprašanja v kraljevini Jugoslaviji (oboje v Naših razgledih dne 24. decembra 1966 in dne 14. januarja 1967).

² Prim. najprej O vlogi izbrisov in anonimitete v spomin Rudolfa Golouha in Še o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918 (oboje v Sodobnosti 1967, št. 2 in 4). Piščeve napade na prvi dve kritični opozorili in na ti dve razčlembi sem zavrnil v sestavku Neopravičen hrup ob soočenjih krivih spominov z dejstvi (Naši razgledi dne 10. junija 1967) in v Pismu uredniku (Sodobnost 1967, št. 6). Prim. dalje: Severna Slovenija v zrcalu Rudolfa Golouha (Koroške zadeve leta 1919 in delavsko gibanje od volitev leta 1920 do let 1923—1924) (Časopis za zgodovino in narodopisje 1967, str. 287—313), Ob spominskih zapiskih R. Golouha: o tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije (Zgodovinski časopis 1968, zv. 1—2, str. 115—133) in O slovenski socialni demokraciji med vojno 1914—1918 (Dodatek v knjigi Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana 1968, str. 207—260).

I. O NEKIH RAZLIKAH V POLOŽAJU IN ZNAČAJU MED SOCIALISTI IN KOMUNISTI V JUGOSLAVIJI

Že v prvih letih po uveljavljenju protikomunističnega zakona o zaščiti države poleti 1921 so v Sloveniji zapirali posamezne komuniste in tudi v skupinah, okrožna sodišča pa so izrekla prve obsodbe. V Primorju pod Italijo se je takrat izživiljal poulični teror fašistov, medtem ko oblastvenih preganjanj zaradi komunistične dejavnosti po zgledu kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev tam še ni bilo. Poleti 1924 — po spopadu 1. junija v Trbovljah z »orjuno« — so bile prve množične aretacije komunistov, s katerimi so napolnili zapore okrožnih sodišč po Sloveniji; do obsodb pa je prišlo le v celjskem procesu zaradi 1. junija. V nadaljnjih letih je bilo stalno po nekaj aktivistov iz Ljubljane in iz pokrajine v preiskovalnih zaporih.³ Po uvedbi diktature dne 6. januarja 1929 pa so se brž začeli procesi pred beograjskim sodiščem za zaščito države, ki je izrekalo v prvih letih znane hude obsodbe. Do množičnih aretacij je prišlo sredi leta 1930, ko je bilo nekaj časa v ljubljanski jetnišnici do 120 komunistov (vrh tega števila jih je bilo nekaj v beograjskem sodnem zaporu). Znan je veliki delež Slovencev med političnimi obsojenci v jugoslovanskih kaznilnicah. Policija je imela dosti opravka s slovenskimi komunisti vse do aprilskega zloma kraljevine leta 1941.

Tako je nad komunisti, tj. nad aktivisti revolucionarnega delavskega (tudi kmečkega ali študentskega) gibanja v kraljevini Jugoslaviji venomer visel Damoklejev meč hišne preiskave in zapora, brž ko jih je policija uvrstila v svojo evidenco in dokler ni o njih presodila, da so se od revolucionarstva poslovili. O tem so jih uspešno prepričali bivši komunisti, brž ko so prešli v protikomunistične kroge, bodisi meščanske ali socialistične; včasih se je oblast tudi zadovoljila z njihovo pasivizacijo, tj. s tem, da se navzven niso več kazali komuniste, da se niso več družili z aktivisti in so se pasivizirali.

Ti pogoji za politično dejavnost komunistov očitno niso upoštevani dovolj na vseh tistih mestih v zapiskih, kjer se je piscu »prikaz« obračal tako, da jim je skušal prienačiti popolnoma drugačne pogoje za politično dejavnost socialistov.

Prvo takšnih mest je v začetku »prikaza« na str. 250: »Z zakonom o zaščiti države je bilo komunistično in socialistično gibanje izročeno policijskim oblastem na milost in nemilost. Pokrajinskim vladnim upravam je bila napoti vsaka delavska organizacija, ne glede na njeno ideološko usmeritev. Izjemni zakoni in izjemni ukrepi vladnih organov so potisnili komunistično stranko v podzemlje.« Pot resničnosti, s katere se je v začetku tega »prikaza« pisec izgubil, je v tretjem stavku spet ujel: Vtem ko so bili komunisti »potisnjeni v podzemlje«, so socialisti ohranili legalnost, ki jo je za časa diktature zamenjala legalnosti enakovredna toleranca režima.

Ta veliki razloček je pisec izgubil iz oči tudi, ko je na str. 367 zapel hvalnico anonimnim in neopredeljenim delavskim zaupnikom, o katerih pravi, da so bili »vedno pripravljene tvegati vse, zaposlitev in zapor«. Socialistični aktivisti so bili razbremenjeni, kar se zapora tiče. Njihovo tveganje je bilo manjše in ustrezno je

³ Naj navedem (po Enotnosti št. 3 z dne 20. januarja in št. 7 z dne 17. februarja 1927) podatke o zaporih (pretežno preiskovalnih) Alberta Hlebca: 1924 — 134 dni, 1925 — 147 dni, 1926 — 134 dni in še 14 dni zaradi suma, da je prekorčil mejo, in 1927 — 90 dni; če prištejemo še štirimesečni preiskovalni zapor, ki ga je predsedel kot član trboveljskega »sovjeta« aprila 1920, dvomesečni zapor pri vojaki letá 1921 in nekaj krajših zapornih kazni, je Hlebec pred letom 1928 prebil v zaporih dve leti in dva meseca.

bila vsa vloga njihovega gibanja zožena. Pisec ne bi bil smel tako zabrisati razlike in računati, da bo v očeh bralcev prešel še na aktiviste gibanja, ki mu je sam pripadal, neki delež na policijskem in sodnem preganjanju, ki ga niso bili deležni!

Kadar koli pišemo o »delavskem gibanju«, nam ta pojem ne sme rabiti za koš, v katerem pomešamo revolucionarno gibanje s reformističnim! Takšno mešanico pa najdemo v zapiskih (na str. 357), kjer je pisec skupaj presodil za čas, ko se je bližala šestojanuarska diktatura: »Delavsko gibanje so čakale še mnogo hujše preizkušnje.« Tako je prenesel hude preizkušnje, ki so jih imeli prebiti revolucionarni aktivisti, tudi na socialiste, ki jih niso zadele.

Pisec se je docela neopravičeno za socialističnim gibanjem, kateremu je pripadal, lotil na str. 289 še komunističnega gibanja v začetnih dvajsetih letih. To gibanje je »opazoval« le od zunaj in informacij o njegovih notranjih razmerah že takrat ni mogel kritično presoditi. A vsaj v prvih stvkih je prav opozoril na poseben pogoj dejavnosti komunistov, ki ni veljal hkrati za socialiste: »Stalno in vse hujše preganjanje komunističnih voditeljev in zaupnikov je močno zdesetkovalo komunistične vrste. Nekdanje beograjsko osrednje vodstvo je bilo skoro vse v zaporu, prav tako tudi člani vodstev v Zagrebu in v drugih večjih mestih. Tudi voditelji slovenske komunistične stranke so bili stalno pod nadzorstvom in se niso mogli dosti gibati.« Zamisliti se moramo v njihov položaj, ko jim je oblast razpustila vse organizacije in zatrla tisk; morali so začeti iskati novih oblik — ilegalne in polilegalne — dejavnosti, predvsem pa so se skušali dokopati znova do legalnega glasila. V ta namen so — kakor prav sodi pisec (str. 293) — »morali uporabljati take dvolične ljudi, kakor je bil Emil Stefanovič«, pri čemer moramo seveda izraz »morali« umeti tako, da so ravnali tako, tj. uporabljali tudi ljudi z njim tujimi političnimi načrti in računi, če jim je to kazalo in bolj primernih niso imeli na voljo. Tako je Stefanoviča Lovro Klemenčič, ki je takrat vodil KPJ v Sloveniji, uporabil za to, da je izdajal (ne pa hkrati tudi dejansko urejal, kakor krivo sporoča o njem sestavek v Slovenskem biografskem leksikonu, zv. 10, str. 457) tednik Delavske novice in obnovil razpuščen rudarski sindikat; sodeloval je še pri ustanavljanju Socialistične stranke delovnega ljudstva januarja 1923, ko ga pa ta ni postavila za kandidata pri skupščinskih volitvah, se je razkril kot pripadnik vladajoče srbske radikalske stranke (tudi to je v SBL-u prikazano drugače na temelju Stefanovičevih krivih izjav, ki jih navajajo tudi zapiski na str. 293—294).

Naj tu preskočim k nekemu oddaljenemu mestu v zapiskih, ki se tudi nanaša na neke anonimne »zaprete člane osrednjega vodstva KP«, in sicer s pravljico, češ da so piscu »iz beograjskih sodnih zaporov pisali, da ,prate akcijo Delavske politike sa interesovanjem'« (str. 334). Ni mogoče podvomiti o tem, da so piscu mogli iz Beograda dopisovati zgolj njegovi socialistični somišljeniki, ne pa komunisti, ki so bili — bodisi zaprti ali zunaj zaporov — z njimi v hudo priostrenih odnosih in ki jim protikomunistična »akcija ,Delavske politike'« nikakor ni mogla biti po godu!

Piscu je nedvomno dobro znano dejstvo, da je beograjsko socialistično vodstvo z dr. Živkom Topalovićem na čelu najdosledneje odklanjalo vsakršno sodelovanje s komunisti, a namesto da bi bil v zapiskih sporočil to resnico, se je rajši obregnil ob »radikalno strujo« v KPJ pod vodstvom Triše Kaclerovića z oznako, češ da »je dosledno odklanjala sleherno obliko sodelovanja s socialno-demokratsko stranko... ker je v njej videla oviro na poti do revolucije« (str.

297). A to lahko velja kot samoobsebiumentno, da so komunisti vseh struj videli v socialni demokraciji takšno oviro, kajti sicer se ne bi bili ločili od nje. Vendar pa je politika kominterne v dvajsetih letih usmerjala komunistične stranke — med njimi tudi KPJ — k tako imenovani »taktiki enotne fronte«, ki je obstajala tudi v raznih pozivih socialističnim vodstvom k enotnim akcijam strankarsko razcepljenega delavstva. Vse takšne pozive je dosledno odklanjalo beograjsko socialistično vodstvo. A pisec je rajši odgovornost za tisto nesodelovanje prevalil z ram svojega vodstva na »radikalno strujo« v KPJ in je tej prekonstrukciji prilagodil opis prepira in »pretepa« med srbskimi socialisti in komunisti na grobu Dimitrija Tucovića v Lazarevcu leta 1924 (na str. 297—298).

Po piščevem prikazu naj bi se bilo »še posebej izrazilo nepopustljivo borbena stališče« tiste »radikalne struje«, ki je takrat vodila KPJ, v govoru Triše Kaclerovića na socialistični prireditvi ob Tucovičevem grobu. Pisec očita temu govorniku, da »je spremenil komemoracijsko slovesnost v shod«, ko »je poudarjal, da šteje Tucovića med predhodnike komunističnega gibanja« itd., in pripoveduje, da je Tucovičev brat prosil prepirajoče se udeležence slavja »v imenu svojcev, naj se nehajo prepirati in se pretepati ob spominskem kamnu, da ga ne podrejo,« in da »je to mučno situacijo rešila godba čeških delavcev« itd. Precej drugače je potek slavja opisal drug slovenski udeleženelec neposredno po vrnitvi domov za socialistični »Naprejek« (št. 158 z dne 29. novembra 1924). Pisec J. J., tj. Jurij Jeram, vodja jeseniških socialistov in fanatičen nasprotnik komunistov, pri katerem ni mogoče domnevati najmanjše pristranosti v njihov prid, je poročal, da je šele po končanem socialističnem slavju, tj. po slavnostnem govoru dr. Živka Topalovića, ki ga je uvedel in se mu zahvalil Luka Pavičević, »stopil na govorniško mesto Triša Kaclerovića« in da so ga socialisti motili, dokler ni končno »zahteval« brat sodruza Tucovića, polkovnik, ki pa je bil v civilni obleki, da naj puste vsakemu do besede; nato so socialisti odšli in je Kaclerovića lahko nemo-teno nadaljeval s svojim govorom pred komunisti, ki jih je »ostalo še okoli 250 pri grobu«. Jeramov nepristranski opis »prepira« na Tucovičevem grobu ne vpliva na bralca v protikomunističnem smislu.

Preden je uvrstil v zapiske svoj očitno pristranski opis Tucovičevega slavja v Lazarevcu, se je pisec na neumljivo nelogičen način nekaj ukvarjal z različnimi stališči obeh »kril« ali frakcij v KPJ — »leve« ali »radikalne« s Kaclerovičem in »desne« ali »zmernejše« s Simo Markovičem na čelu. Prva, »leva struja« je po njegovem »še vedno sodila, da je zaradi napetih notranjih razmer v posameznih balkanskih državah, zlasti pa v Jugoslaviji, moč s taktiko direktne akcije pritegniti nase ljudske množice, izvesti revolucijo in osvojiti ključne pozicije v državi« (str. 296). Kako preprosto! A izraz »direktna akcija« je iz anarhistične frazeologije in nima nobene zveze s komunisti, ki so se v Jugoslaviji in v drugih deželah Srednje in Zahodne Evrope pojavili v neposredni revolucionarni situaciji v letih 1919—1920, pa so se po »relativni stabilizaciji« kapitalističnega državnega reda morali zadovoljiti z revolucionarno perspektivo na daljši rok. Zaradi takšne osnovne enake usmeritve sta obe struji v KPJ lahko ostali v eni stranki, tj. v okviru kominterne, čeprav sta se trli v vrsti taktičnih vprašanj. Med temi je leta 1923 zavzelo osrednje mesto narodnostno vprašanje v Jugoslaviji, a piscu je ostalo docela neznan, v čem je bilo različno gledanje obeh struj na to vprašanje. Zadeva je bila očitno zanj preveč zapletena. Pisec je v zapiskih kar svoje

takratno stališče⁴ podtaknil frakciji Sime Markovića, ko je zapisal, da »je zmernejša struja v KPJ menila, da so tako imenovani plemenski boji znotraj jugoslovanske države delo posameznih buržoaznih političnih strank, ki se potegujejo za nedeljivo oblast na lastnem nacionalnem področju, da so skratka vsa ta gibanja prej (!) reakcionarna kot revolucionarna« (str. 296—297). Ta čudni zapis lahko samo oslepi bralca, ker zbuja v njem misel, da je »zmernejši« nasprotna struja v KPJ presojala »plemenske« buržoazne stranke, tj. v prvi vrsti Radićevo kmetско republikansko, a poleg nje tudi Koroščevo avtonomistično Slovensko ljudsko stranko, za — »prej revolucionarne kot reakcionarne«! Seveda pa nobene takšne presoje in nobenega spora o njej med komunisti ni bilo! Komunisti obeh frakcij so se korenito ločevali od socialistov v tem, da so se postavili v narodnostnem vprašanju na stran obrezpravljenih nesrbskih narodov proti hegemonističnemu centralizmu ne glede na značaj hrvaške in slovenske večinske stranke, ki sta tudi zavračali vladajoči sistem narodnostne neenakopravnosti. Različna pa je bila njihova presoja, kolikšna bo vloga narodnostnega vprašanja v predvidevanem revolucionarnem razvoju: Medtem ko je frakcija Sime Markovića to vlogo podcenjevala v pričakovanju, da bodo sprte narodne buržoazije rešile to »ustavno vprašanje« s sporazumom, pa je »leva« skupina gledala v njem osrednje družbeno vprašanje, ki se bo reševalo v revolucionarnem boju zatiranih narodov za osamosvojitve in delavstva ter kmetov za družbeno preobrazbo. Takšno razpravljanje vprašanj revolucionarne strategije je kajpak bilo in tudi ostalo — kakor znova izpričujejo zapiski — reformistom nedostopno in zato niso mogli in ne morejo ničesar prispevati k njegovemu umevanju. Tu se s to problematiko ne morem temeljiteje ukvarjati, le pripomnim naj še, da sta se obe frakciji v KPJ leta 1925 v tem vprašanju načelno pobotali (ne da bi se bil zato boj med njima končal).

II. O LOVRU KUJARJU IN DRUGIH RAVENSKIH (GUŠTANJSKIH) KOMUNISTIH V LETIH 1920—1924

Prehajam k predmetu, ki mu posvečam največji del tega razpravljanja, namreč k politični dejavnosti Lovra Kuharja in drugih komunistov v Guštanju. Ta dejavnost je v zapiskih (na str. 344—345) izkrivljeno prikazana. Predvsem je pisec pozabil na izhodiščno Kuharjevo komunistično dejavnost še v času legalnega obstoja komunistične stranke leta 1920. Naj navedem tri momente iz tiste dejavnosti. Poleti 1920 je Kuhar predsedoval komunističnemu shodu v Guštanju (Rdeči prapor št. 25 z dne 25. avgusta 1920). Na zasedanju pokrajinskega sveta KPJ v začetku septembra 1920 v Ljubljani je nastopil proti — Golouhu, ki ni hotel priznati sklepov vukovarskega kongresa, kot četrti v vrsti diskutantov (»Bartulovič, Žorga, Košir, **Kuhar** in drugi« — Rdeči prapor št. 30 z dne 11. septembra 1920). Na socialističnem volilnem shodu v Guštanju dne 21. novembra 1920 je govorniku iz Maribora ugovarjal »prisotni komunistični agitator Lovrčenc Kuhar« in se zapletel z njim v »daljšo debato« (Volksstimme št. 96 z dne 28. novembra

⁴ Na okrožni konferenci socialistične stranke v Mariboru konec januarja 1923 je R. Golouh v svojem poročilu o »volitvah in taktiki« izvajal: »Pri nas bomo morali voditi boj v prvi vrsti proti klerikalizmu, ker je to naš najopasnejši nasprotnik, ki bi rad dobil zopet vso Slovenijo v svojo oblast, pa tudi zato, ker si ne želimo, da bi se poleg hrvaškega ustvaril še slovenski separatizem« (Enakost št. 5 z dne 2. februarja 1923).

1920). Pri volitvah v ustavodajno skupščino dne 18. novembra 1920 je glasovalo za skupno listo KPJ in mariborske socialistične levice v Guštanju 18 volilcev, medtem ko je socialistična lista prejela 71 glasov (Volksstimme prav tam).

V luči teh podatkov o Lovru Kuharju kot komunistu v letu 1920 se pokaže kot zmotna predstava v zapiskih o njegovem socialističnem izhodišču, od katerega naj bi se bil nato oddaljil: »Privrženost h komunističnemu gibanju je začel javno kazati pozneje«, namreč po letu 1924, ko se je bil pisec srečal z njim ob registraciji klavniške zadruga in je zdaj po krivem spominjanju zapisal o njem, da »se je prišteval k socialistični stranki, zanimalo ga je delavsko združništvo«.

A medtem ko si ves ta zapis lahko razložimo s preprosto spominsko vrzeljo, gre pri piščevi pripovedi na naslednji strani, češ da ni mogel za Kuharja »leta dolgo ugotoviti, ali je levičarski socialist ali izrazit pristaš komunističnega gibanja«, za izrazito konstrukcijo, ki rabi določenemu namenu, da bi se neopredeljeni del Kuharjeve politične dejavnosti prenesel od komunističnega k socialističnemu taboru.

Že vprašanje, katera so bila tista »dolga leta«, bi spravilo pisca v brezizhodno zadrego, iz katere bi se mogel »reševati« le z — nevzdržno — trditvijo, da se je o Kuharjevem izrazitem komunizmu prepričal šele, ko se je pisatelj leta 1930 rešil pred nevarno aretacijo z begom prek meje!

K izmišljenim »levičarskim socialistom«, ki se pojavljajo na nekaj mestih v zapiskih, pa je treba opozoriti, da je na Slovenskem ločevala levičarje od desničarjev črta-ločnica med komunisti in socialisti; med njimi je bil most porušen ob njihovem razidu leta 1920 in jih je ločeval dve desetletji nepremoščen prepad. Samo takšne redke »outsiderje«, ki so se oddaljevali od socialističnega tabora, ker jim je bil tuj njegov sovražni odnos do komunistov, in pa pripadnike bernesovske frakcije v poznejšem času smemo označevati za neodvisne socialiste. Med takšne pa ni mogoče v nobenem trenutku njegove politične dejavnosti prištevati Lovra Kuharja, ki se ni nikdar oddaljil od leta 1920 zavzete revolucionarne pozicije.

Za volitvami v ustavodajno skupščino jeseni 1920 so se ravenski komunisti pokazali spet pri skupščinskih volitvah dne 18. marca 1923. Ne sme nas motiti okolnost, da si takrat nista stali nasproti socialistična in komunistična lista kakor leta 1920, ampak dve socialistični listi, kajti od teh je bila ena hkrati tudi komunistična. Na pobudo slovenskega komunističnega vodstva — in ne pisca, ki si jo pripisuje na str. 269—270 (prim. časopis za zgodovino in narodopisje II/1967, str. 304—305) — je bilo namreč prišlo do volilne koalicije komunistov z dvema odcepljenima socialističnima frakcijama — ljubljansko in mariborsko — in po direktni omenjenega vodstva so guštanjski komunisti oddali svojih 15 glasov listi, na kateri je bil čelni kandidat predstavnik odcepljenih mariborskih socialistov Golouh, za okraj Laško pa je na njej kandidiral neki komunistični rudar. Ravenski socialisti so takrat oddali 145 glasov za oficialno — »bernesovsko« — socialistično listo s čelnim kandidatom Franjom Korenom (prim. primerjavo med volitvami leta 1925 in 1923 v Socialistu št. 9 z dne 13. maja 1925).

Mesec dni po tistih volitvah je izšlo v mariborski socialistični »Volksstimme« (št. 31 z dne 19. aprila 1923) poročilo iz Guštanja o občnem zboru »organizacije mesnega konzuma (Fleischkonsum), ki so ga ustanovili delavci z nekaj uradniki«. Na občnem zboru je poročal vodilni guštanjski socialist Juh, o katerem pravi poročilo, da »si je kot vodja (Obmann) pridobil za to organizacijo največje zasluge«. Da se je Luka Juh »najbolj trudil z ustanovitvijo 'društva', je zapisal tudi —

Lovro Kuhar, ko je v Zadružnem koledarju za leto 1926⁵ v sestavku O klavniških zadrugah (str. 57—67) opisal predzgodovino združne klavnice v Guštanju. Ustanovili so jo jeseni 1922 kot »društvo«, a že v začetku 1923 so razpravljali o tem, da ji je treba dati obliko zadruge. Spričo tega odpade vsa pripoved v zapiskih, da sta Kuhar in pisec, ki je bil od jeseni 1923 tajnik Zveze gospodarskih zadrug, skupaj »ustanavljala« tamkajšnjo klavniško zadrugo. Dejansko je takrat šlo le za njeno novo obliko »registrirane zadruge z omejeno zavezo« po občnem zboru »društva« dne 31. decembra 1923, ki je Kuharja izvolil v odbor (prim. podatke o tem in o registraciji v Prežihovem zborniku, stran 197).

V drugem delu prej navedenega dopisa v »Volksstimme« o občnem zboru »mesnega konzuma« pa beremo tudi o izvolitvi novega odbora guštanjske podružnice »Svobode« na njenem občnem zboru: novi predsednik je bil Matija Gradišnik, tajnik pa Lovro Kuhar, in levičarsko usmerjenost je pokazal novi odbor nekaj dni zatem, ko je dne 22. aprila 1923 na delegacijskem zboru »Svobode« v Ljubljani predlagal, »da naj ‚Svoboda‘ v svrhu uspešnejšega delovanja stopi v stik s sodrugi pri ‚Iskri‘, da bi se tako izvedlo zedinjenje obeh organizacij« (poročilo v »Kresu« II/1923, str. 94). »Iskra« je bila legalna mladinska organizacija komunistov v Ljubljani kakor »Vesna« v zasavskem rudarskem revirju (obe društvi je oblast še v letu 1923 razpustila).

K piščevi nadaljnji konstrukciji neke Kuharjeve omahujoče političnostrankarske usmerjenosti se še vrnem, potem ko opišem okoliščine prve aretacije Lovra Kuharja kot komunista po takratnih časniških odmevih. Aretacijo z dne 3. novembra 1923 je vnesel v biografski oris pisatelja že Jože Koruza (Prežihov zbornik, str. 197). Ni pa pritegnil zanimivega časniškega gradiva, ki dobro uvede v umevanje posebnih pogojev za dejavnost guštanjskih komunistov v naslednjih letih.

Prvi je o začetih aretacijah v Guštanju pisal mariborski liberalno-nacionalistični dnevnik Tabor (št. 236 z dne 18. oktobra 1923) v dopisu iz Guštanja pod naslovom Kakšni ljudje razdirajo narodno delo v Mežiški dolini. Dopisnik je napadel ravensko Svobodo, ki je po ustanovitvi telovadnega odseka rivalsko nastopala zoper Sokola, da bi ga izrinila iz delavskih vrst, in je ob vprašanju Kdo je pravzaprav pri tej ‚Svobodi‘? prešel kar na debelo v denunciranje: »Predsednik je nekí Gradišnik, znan komunist. Za sedaj mu prizanesemo. Prihodnjič ga bomo vprašali, kdo je bila ona gospodična, ki je prenočila lani v njegovem stanovanju in kdo ji je pokazal pot preko meje? Drugi ugledni član (ne imenujemo za sedaj!) ‚Svobode‘ je komunist, socialist, klerikalec in Bog ve še kaj obenem. Odbornik ‚Svobode‘ Stalcer je dobil pred par dnevi brezplačno oskrbo ‚v državnih zavodih‘ vsled slabega izida hišne preiskave in komunističnega agitatorstva. Precej jih je pri ‚Svobodi‘ nemčurjev in hujskačev, ki so bili odpuščeni po zadnji stavki iz mariborske delavnice Južne železnice«. Ko je še prosil ravnateljstvo jeklarne, »da prepove motiti in dražiti ‚sokole‘ delavce pri delu od strani ‚svobodašev‘«, se je dopisnik podpisal kot — »Sokol«.

Dopis izraža miselnost liberalnih nacionalistov, ki so bili takrat po zgledu laškega fašizma protikomunistično sfanatizirani. Tisti »drugi ugledni član«, ki ga dopisnik ni še imenoval »za sedaj«, je bil kajpak Lovro Kuhar. Ta je seveda razmišljal o tem, kaj bi bilo mogoče objaviti v zaščito priprtega Emerika Stalcerja

⁵ Še v dveh letnikih tega koledarja najdemo dva Kuharjeva sestavka: za leto 1927 Kreditno združništvo in mi (str. 38—43), za leto 1928 pa Vloga zadrug in zadrugarjev pri nas (str. 77—81).

in zoper preteči nacionalistično-žandarmerijski napad na druge guštanjske komuniste. Napisal je dva dopisa, enega za legalni komunistični tednik Glas svobode, drugega pa za socialistični Naprej. V prvem (št. 29 z dne 1. novembra 1923) je poročal, da so Stalcerja »naenkrat poklicali od dela, izvršili pri njem hišno preiskavo in ga takoj s prvim vlakom odpeljali proti Mariboru«. H govoric, »da je bil komunist in da so ga zato zaprli«, je pripomnil: »Njegovo politično prepričanje nas ne briga, delavstvo vseh struj ga je poznalo kot tihega in mirnega človeka, ki je agilno deloval na kulturnem polju, propagiral abstinenco med mladino, telovadbo in disciplino.« Zapisal je še: »Proletariat je ta nasilni akt vzela na znanje s težkim srcem, čuteč, da se bližajo hudi časi«, nato pa je za vzklikom: »To je za nas!« prešel v napad na reformističnega sindikalnega funkcionarja, ki se je bil očitno kratek čas pred tem zapletel v hujšo prasko z guštanjskimi komunisti: »Gospodu socialistu Golmajerju pa naznanimo, da kljub temu, da je policija aretirala ‚falota‘ Stalcerja, ne bo zdaj v Guštanju delavstvo zopet postalo poslušna čreda ovac.«

Drugi dopis, ki ga moramo pripisati prav tako Lovru Kuharju, je bil nekoliko prilagojen socialističnemu glasilu, kateremu ga je poslal, a je že z naslovom Beli teror v Mežiški dolini (Naprej št. 178 z dne 1. novembra 1923) izdajal komunističnega pisca. Prenesem naj ga sem v celoti: »Poleg preiskav pri raznih drugih osebah, katerim se pripisuje protidržavna agitacija, je uprizorila orožniška postaja v Guštanju po svojem komandirju g. Markowitzu hišno preiskavo v društvenem lokalu ‚Svobode‘, in sicer samolastno, brez vednosti oblasti. Povod je dalo po izjavi komandirja baje to, da so nekateri odborniki osumljeni nekake komunistične propagande, kar se je pa po preiskavi izkazalo za laž. Značilno je, da je začel komandir te preiskave, ki so se vršile vse 20. t. m. [tj. oktobra], s ‚Taborom‘ (glasilom JDS) v roki, v katerega 235 [prav: 236] št. je izšel denunciantski dopis o tukajšnji ‚Svobodi‘ in kjer se tudi navaja, da je bil pred kratkim aretirani delavec Stalcer odbornik ‚Svobode‘, kar seveda ni res. Komandir je nadalje zahteval od blagajnika ‚Svobode‘ tudi vpogled v članski seznam. Ta nesramni, od tukajšnjih sokolskih, naprednih krogov započeti napad na ‚Svobodo‘ je povzročil med mirnim delavstvom veliko razburjenje. Temu samolastnemu postopanju našega, pod vplivom ‚sokola‘ stoječega komandirja orožniške postaje bo treba enkrat za vselej narediti konec. Napad na guštanjsko ‚Svobodo‘ je napad na celokupno ‚Svobodo‘. Politična oblast oz. okr. glavarstvo na Prevaljah nima nič proti delovanju naše ‚Svobode‘. Od takšnega komandirja, ki ne razume, kaj je politično in kaj kulturno društvo in ki po gostilnah hvali ‚sokola‘, se pa ne damo komandirati in učiti politike. Od kompetentne oblasti zahtevamo, da pouči tega sicer vse časti vrednega orožniškega vodjo, kako naj v bodoče postopa s ‚Svobodo‘. Tukaj ne bраниmo posameznih oseb-funkcionarjev, ki naj se sami branijo, ampak ‚Svobodo‘ kot socialistično kulturno društvo v Sloveniji. Gnev, ki je izlit v dotični številki ‚Tabora‘ proti ‚Svobodi‘, je razumljiv. Gotovim krogom v zadnjem času velik razvoj in napredek ‚Svobode‘ ni prijeten, že zaradi tega ne, ker smo jim mi z ustanovitvijo telovadnega odseka odvzeli vso mladino. S takimi stvarmi, gospodje, kakor je dotični članek v ‚Taboru‘, s katerim ste povzročili vse preiskave in posledice, se boste še manj prikupili, le verjemite.« Pod tem dopisom iz Guštanja je bil še podpis »Svobodaši« in opomba uredništva, tj. Naprejevega urednika Zvonimira Bernota, ki se je nekoliko zavaroval proti morebitni obtožbi, da je list z očitki dopisnika komandirju Markowitzu razžalil »službeno osebo«, potem ko

je zapisal: »Ta dopis priobčujemo, kajti če je res g. Markowitz tak patron, ga je treba poučiti ali pa odstraniti.«

Oba dopisa so v Guštanju lahko še prebrali, preden so dne 3. novembra 1923 orožniki zaprli še — Lovra Kuharja, Matijo Gradišnika in Ivana Dietingerja, hkrati pa tudi zaplenili društvene spise ravske »Svobode«. K temu dogodku je moral — z zamudo po »Napreju« — zavzeti stališče še tisk druge socialistične frakcije (združene mariborske in ljubljanske), ki si je tedaj prizadevala pritegniti k sebi tudi guštanjске socialiste; okolnost, da je šlo za aretacijo štirih komunistov, ni smela prav nič motiti socialistov spričo dejstva, da je bila prizadeta njihova organizacija »Svoboda«. Zato so pokazali veliko in naklonjeno zanimanje za aretirane v obeh svojih glasilih »Socialistu« (št. 13) in »Volksstimme« (št. 89 — obe z dne 8. novembra). Naj navedem sestavek v slovenskem listu, s katerim se krije tisti v nemškem, v celoti: »Državna oblast napram ‚Svobodi‘. — V Guštanju je bil v nedeljo aretiran s. Kuhar, predsednik tamošnje podružnice ‚Svobode‘. Orožništvo je zaplenilo tudi članski seznam in druge knjige ‚Svobode‘. Aretirana sta bila tudi ss. [=sodrugaj] Gradišnik in Dietinger. — Guštanjška ‚Svoboda‘ se je pričela lepo razvijati, zlasti njen telovadni odsek je narastel na lepo število članov. Guštanjški nacionalisti, ki so hoteli spraviti zlasti ves naraščaj k ‚sokolu‘, so bili vsled tega strašno razburjeni. Iz teh krogov so priromale v ‚Tabor‘, glasilo demokratske stranke v Mariboru, razne notice denunciantске vsebine. Kmalu nato je pričelo tudi guštanjško orožništvo s preiskavo pri ‚Svobodi‘; ne ve se, ali je morda to bilo od zgoraj ukazano. Skušalo se je trditi, da so odkrili protidržavno agitacijo. Slovenski nacionalisti so trdili, da so ‚nemškutarji‘ snovali neko akcijo. Pri tem so imeli ‚Svobodo‘ v mislih. Ne gre jim namreč v njihove butice, da deluje v ‚Svobodi‘ slovensko in nemško delavstvo za ene in iste cilje... Vse persekucije proti ‚Svobodi‘ in slovenskim ter nemškim sodrugom bodo le še bolj vzpodbudile delavstvo, da se bo oprijelo svojih kulturnih organizacij. Delavske telovadne enote v Guštanju bodo združile v sebi zavedno delavstvo, da potem kljub denunciacijam za ‚sokole‘ ne bo nič preostalo, lahko verjamete. Potek dosedanje preiskave, kakor izvemo, ni obtežilen za s. Kuharja. Najbrže bo cela zadeva v kratkem pojasnjena in s. Kuhar izpuščen.«

Dejansko so že dne 7. novembra aretirane izpustili iz zapora, a časniki so še pisati o aretacijah. Hkrati z obema socialističnima listoma je liberalni ljubljanski dnevnik »Jutro« (št. 262 z dne 8. novembra 1923) pod nekoliko senzacionalnim naslovom »Aretacija socialističnega predsednika v Guštanju« poročal o aretaciji »predsednika socialističnega društva ‚Svobode‘ g. Kuharja in še dveh odbornikov Gradišnika in Dietingerja« zaradi suma »protidržavnega delovanja«.

Za preganjane guštanjске komuniste pa se je krepko zavzel tudi takratni urednik mariborske klerikalne »Straže« in navzven »eks-komunist« Tone Gmajner, Kuharjev prijatelj iz časa, ko sta za volitve v ustavodajno skupščino jeseni 1920 priredila skupaj nekaj volilnih shodov za skupno kandidatno listo KPJ in socialistične levece na Štajerskem. Gmajner je najprej poslal »Slovencu« (št. 256 z dne 11. novembra 1923) naslednji dopis iz Guštanjja, ki ga je očitno še pred izpustitvijo aretirancev bodisi sam napisal ali pa po svoje predelal: »Zaščita države‘ je tudi pri nas začela delovati. Ljudje, individui, ki so bili že pri vseh mogočih in nemogočih političnih strankah ter so sedaj novopečeni srbski radikali, so povzročili, da je žandar Markowitz aretiral uradnika jeklarne [prav Bratovske skladišnice pri jeklarni] Lovra Kuharja, ki po svoji inteligenci daleko nadkriljuje vso radikalno guštanjško napolinteligenco... ter dva druga gospoda. Lovro Kuhar je

tudi slovenski pisatelj samouk, sotrudnik ‚Ljubljanskega Zvona‘. Dolžijo ga ‚klerikalnega komunizma‘! Za našo državo pa je več storil kakor vsi radikali Mežiške doline skupaj. Le tako naprej!«

Za »Stražo« (št. 129 z dne 12. novembra 1923) pa je že po izpustitvi aretiranih napisal Gmajner obširnejšo notico z istimi mislimi pod naslovom »Ovaduški zločin«: »V zaporu okrožne sodnije je presedel po nedolžnem skoraj teden dni g. Lovro Kuhar iz Guštanja. Kakor poroča dopisnik ‚Slovenca‘, je to povzročilo ovaduštvo novopečenih srbskih radikalov iz Guštanja, ki so prebrodili že več strank in mislijo sedaj, ko so prišli v radikalijo, da so poklicani ‚ščititi državo‘, da se z ovaduštvom lahko vsakega znebijo, ki jim je po svoji inteligenci, poštenosti ali pa drugače na poti. Gospod Kuhar je storil za državo in posebej za slovenstvo veliko več kot vsi novopečeni radikali skupaj, ker ima pa med ljudstvom ugled in zaupanje ter posveča mnogo pozornosti vzgoji delavske mladine in jo varuje sokolaške in fašistske [tj. orjunaške] demoralizacije, je znanim temnim elementom trn v peti. Obdolžili so ga ‚klerikalnega komunizma‘, prevratne propagande in žandarmerija je aretirala z njim vred še par delavcev ter jih oddala mariborskemu sodišču. Aretacija gospoda Kuharja, ki je znan tudi kot mlad slovenski literat, je vzbudila po Mežiški dolini med vsemi poštenjaki in pa drugod med njegovimi prijatelji in znanci veliko ogorčenje.«

Pri Gmajnerjevih noticah se nam ni treba ustaviti zaradi česa drugega, kakor le pri pojmu »klerikalnega komunizma«, ki ga je primešal, čeprav ni imel nobene zveze z guštanjskimi razmerami ali z dejavnostjo tamkajšnjih komunistov, zato da bi se laže zavzel zanje v klerikalnem tisku. Izraz »klerokomunizem« so bili spravili v rabo liberalni nasprotniki protirežimske volilne koalicije komunistov, socialistov (ljubljske frakcije ali »zarjanov«) in klerikalcev pri občinskih volitvah v Ljubljani konec leta 1922. Gmajner je nato še sporočil »Slovincu« (št. 257 z dne 13. novembra 1923) pod naslovom »Izpuščeni ‚komunisti‘«, da »so bili pred osmimi [?] dnevi v Guštanju aretirani štirje člani tamošnje ‚Svobode‘ na podlagi ovadbe, da propagirajo komunizem«, a da »so bili v petek, dne 7. t. m. [tj. po štirih dneh] radi pomanjkanja dokazov izpuščeni«. Enako je poročal tudi »Tabor« (št. 255 z dne 10. novembra). »Volksstimme« (št. 90 z dne 11. novembra) je zmagoslavno ugotavljala, da razlogi za aretacije niso držali, in se je znova zaganjala v nacionalistične denunciante.

Deset dni po vrnitvi aretiranih domov, dne 18. novembra, so socialisti v Guštanju priredili javen ljudski shod, o katerem je poročal »Socialist« (št. 15 z dne 22. novembra). V poročilu beremo najprej, da »je shod imel namen protestirati proti postopanju v zadevi protizakonitega preganjanja naših sodrugov, ki so bili aretirani na denunciacije narodnjakov, in proti preiskavi v izobraževalnem društvu ‚Svoboda‘; izzvenel pa je shod tudi v protestu proti nakanam socialne reakcije, proti ukinitvi ministrstva za socialno politiko in za konsolidacijo socialističnega pokreta v Sloveniji v okviru naše SSJ (=socialistične stranke Jugoslavije). Shoda, ki mu je predsedoval vodilni socialist v kraju Jug (Juh), »se je udeležilo več stotin broječe celokupno delavstvo v Guštanju«. Govornik je bil socialistični voditelj dr. Milan Korun iz Ljubljane, ki »je opisal avtonomistično demagogijo klerikalcev in govoril proti razdiralcem socialističnega pokreta v Sloveniji«, tj. proti Bernotovi frakciji. Shod je soglasno sprejel tri resolucije, ki jih je predložil Juh: »1. Protest proti socialni reakciji; 2. protest proti aretaciji sodrugov in preiskavi v ‚Svobodi‘ in 3. pozdrav pokrajinski organizaciji SSJ, ki dela za konsolidacijo socialističnega pokreta v Sloveniji.« Sledil je za nas posebej zanimiv

nastop: »S. Kuhar je nato v imenu aretirancev, katerim je shod priredil burne ovacije, zagotovil delavstvo, da se nobeden aretiranec ne bo dal oplasiti od nadaljnjega dela za delavski pokret.« Za prireditelje shoda pa je bil najpomembnejši soglasni sklep zborovalcev na Juhov predlog, »da guštanjska organizacija izstopi iz Bernotove skupine in se priključi pokrajinski organizaciji SSJ«.

Menda je lahko razumeti socialiste, da so bili dovolj pametni, da so si lastili ravensko »Svobodo« v celoti ne glede na okolnost, da jo je vodila skupinica guštanjskih komunistov, ki se jim niso zdeli prav nič nevarni kot otoček v socialističnem »morju« vsenaokrog. A nič manj lahko ni razumeti guštanjske komuniste, da so se obnašali kot integralen del ravenske delavske skupnosti, čeprav so se kot komunisti ločevali od socialistično organizirane delavske množice; saj je bil poglavitni smisel njihove dejavnosti v tem, da si približajo tudi to množico!

Ko je sredi decembra 1923 na kongresu »Svobode« v Ljubljani delegat iz Guštanja med ogorčenjem zborovalcev »poročal o preganjanju tamkajšnje podružnice od strani političnih oblasti« (Delavec št. 51 z dne 20. decembra 1923), je kajpak zadevo pustil v enaki osvetlitvi, kakršno ji je dal socialistični tisk v času aretacij. Vsakršno drugačno ravnanje — kolikor si ga sploh moremo zamisliti — bi bilo nespametno.

Ce zdaj vse odmeve seštejemo in upoštevamo tudi še okoliščino, da so liberalci rajši molčali, kakor da bi se spravili v še slabši glas zaradi guštanjske »afere«, lahko z vso jasnostjo ugotovimo, da se je javno mnenje strnjeno obrnilo proti ravnanju orožništva s Kuharjem in tovariši, v katerih je gledalo — nedolžne komuniste ali pa niti ne komuniste (a to brez sleherne njihove krivde).

Kaj je bilo v ozadju aretacij — ali res ovadbe nacionalistov ali pa kakšno drugo policijsko odkritje (»kanala« prek meje za vnašanje komunističnega tiska, kakor je domneval Jože Koruza v »Prežihovem zborniku«, str. 197) — tega vprašanja ne moremo razrešiti ob gradivu, ki nam je na voljo. Le-to pa nas opravičuje, da ne odobrimo Koruzovega stavka »Kljub temu je opravljal kanal svoj posel še naprej«, marveč da sklepamo ravno nasprotno, da je ugodni izid aretacij guštanjskih komunistov jeseni 1923, ki so se po nekaj dneh vrnili — v očeh javnosti kot nedolžni — na svoja delovna mesta in domove, njihovo dejavnost le olajšal! Z njo so lahko nadaljevali v več smereh, ne da bi jim pretila znova kakšna javna ali skrivna denunciacija nacionalistov, ki so prenehali gledati v ravenskih, okrog Kuharja zbirajočih se komunistih narodne škodljivce št. 1. V novem ozračju jih je tudi orožništvo jako prizanesljivo nadzorovalo.

To so bili tisti posebni pogoji za dejavnost guštanjskih komunistov v letih 1924—1929, ki jih pisec ni razumel in se jim je zato v zapiskih krivo približeval, ko je npr. pisal: »Ker je žandarmerija Kuharja stalno nadzorovala, je moral svoje delovanje prikrivati; in čeprav so bili njegovi stiki s komunističnim vodstvom zelo tesni, se je vselej srečno izmazal,« dokler se ni »naposled le moral umakniti čez mejo«, ali ko je pripisoval opisani posebni guštanjski položaj na rovaš Kuharjeve »kmečke zvitosti,« in zlasti tudi, ko si je privoščil naslednjo konstrukcijo o neki Kuharjevi omahujoči političnostrankarski usmerjenosti: »Zdelo se mi je, da vpliva na njegovo zadržanje policijski vremenokaz. Ko je politični pritisk nekoliko popustil, je jasneje uveljavljal svoje mnenje o ciljih in metodah razrednega boja in se oddaljeval od socialističnega izhodišča, [a] ko je policija spet huje pritisknila, je skušal svoje komunistične nazore razvijati znova sredi socialističnih organizacij.«

Če te konstrukcije izrecno ne zavrnem, bi se lahko našel kdo, ki bi skušal vsaj v tej točki dati prav piscu in še nadalje »razvijati« to njegovo krivo tezo.

Kakor smo videli, pri Kuharju ni mogoče govoriti o nobenem »socialističnem izhodišču«, marveč edinole o izkazanem komunističnem v letu 1920. In kje naj bi bil »razvijal svoje komunistične nazore« drugje, kakor ravno »sredi socialističnih organizacij« (sindikálnih, prosvetnih, združnogospodarskih), ki so obsegale delavstvo v Guštanju in okolici? Drugačno ravnanje — npr. zapuščanje tistih organizacij — bi bilo nesmiselno sektarstvo, za kakršno Kuharja ne bi bilo mogoče pridobiti! A kakor so guštanski komunisti videli v danih delavskih organizacijah torišče za svoje delo, prav tako so njihove naloge pojmovali slovenski komunisti sploh. (O tem sem pisal z nekega posebnega zornega kota, kamor me je potisnil netočno posplošeni zapis Ivana Regenta o nekem izjemnem kritičnem pogledu na Kuharjevo »zadrugarstvo« in na njegove baje »prevelike stike s socialnimi demokrati«; prim. moje pripombe k Prežihovemu zborniku, razdelek 3. O prijateljskih in ne-prijateljskih odnosih naših levičarjev' do Lovra Kuharja, Naši razgledi št. 23. dne 14. decembra 1957, str. 577—578).⁶

Poseben pomen je imel »privilegirani« položaj guštanskih komunistov po letu 1923 za znameniti »kanal«, po katerem je toliko jugoslovanskih komunistov prešlo avstrijsko mejo v letih 1924 do 1928 in ki ga je imel dvakrat priliko uporabiti tudi avtor tega sestavka (junija 1924 naj bi me bil prepeljal prek meje Gradišnik, a ker je imel tisto noč »šiht« v jeklarni, je poslal »namestnika«, maja 1926 pa sem prešel približno prav tam mejo v eni izmed skupin delegatov na III. kongres KPJ, medtem ko je eno izmed več skupin prevedel prek meje Lovro Kuhar, ki je bil tudi sam delegat na tistem kongresu). Ta kanal se pojavlja tudi v zapiskih na str. 279 pri prvi omembi Prežihovega Voranca in želim o njem še nekaj omeniti. A poprej naj sledim dejavnosti guštanskih komunistov še pri trojnih volitvah v letih 1925—1927 in naj popravim vrsto pomot v piščevem »prikazu« tistega volilnega in še nekega vmesnega dogajanja med slovenskimi delavskimi strankami.

III. O VOLITVAH V LETIH 1925—1927 V GUŠTANJU IN V MARIBORSKEM OKROŽJU SPLOH

Za skupščinske volitve dne 8. februarja 1925 so vse te tri stranke vložile vsaka svojo kandidatno listo in je v Guštanju glasovalo 35 volilcev za listo levičarskega Delavsko-kmečkega republikanskega bloka nasproti 165 glasovom za socialistično listo in le petim za bernotovsko (Tabor št. 37 z dne 15. februarja 1925).

⁶ Ko sem tako opozoril na svoje osvetljevanje Kuharjeve politične osebnosti z drugega »zornega kota«, sem menil, da takrat — leta 1957—1958 — ni ostala nobena plat za dve v temi ali v dvomu. Pri tem sem izgubil iz oči »Popravek« inž. Dragotina Gustinčiča (Naši razgledi št. 2 z dne 25. januarja 1958), h kateremu tedaj nisem napisal nobenega komentarja iz dveh razlogov: menil sem, naj pripade Gustinčiču zadnja beseda o Regentovem sklicevanju nanj, hkrati pa mi je bilo jasno, da se Gustinčičevi napadi name, ki nisem ne hotel ne mogel stopiti iz mej poskusa, da bi obrazložil Regentove trditve, sami po sebi kažejo kot brezpredmetni.

Ko pa sem po oddaji tega sestavka v natis znova — po dobrih enajstih letih — prebral njegov »Popravek«, sem brž uvidel, da sem tu dolžan osvetliti Gustinčičeve navedbe in poudarke, na temelju katerih bi utegnil kdo znova obnavljati podobo Kuharja kot omahujočega komunista-socialista, tj. počenjati nekaj podobnega Golouhu, le da bi se loteval posla z druge plati. Zato sem dodal na koncu razdelek VII. z izčrpno razčlemba tistih navedb in poudarkov.

Za prvomajsko proslavo leta 1925 so se sporazumeli socialisti in komunisti o skupnih shodih. Na ljubljanskem sta bila npr. referenta Ciril Štukelj, takratni tajnik KPJ za Slovenijo, in Rudolf Golouh. Guštanjski delavci so priredili skupen shod s prevaljskimi, začel ga je Luka Juh, poleg glavnega poročevalca Josipa Kopača pa je govoril tudi Lovro Kuhar »za grupo okrog Delavsko-kmečkega lista«, levičarskega glasila, po katerem so komuniste imenovali tudi »dekaliste« (o prevaljskem shodu sta poročala Socialist št. 21 z dne 8. maja in Delavsko-kmečki list št. 19 z dne 14. maja 1925).

V omenjenih pripombah k Prežihovemu zborniku sem pokazal, kako so v okviru direktiv ljubljanskega vodstva guštanjski komunisti dosegli za volitve v okrožne (»oblastne«) skupščine januarja 1927 sporazum z bernetovsko frakcijo v dravograjskem volilnem okraju in kako so se temu sporazumu pridružili krajevni socialisti, čeprav je mariborsko vodstvo imelo drugačne načrte (prim. Naši razgledi št. 1 z dne 11. januarja 1958, str. 9—10).

V zapiskih pa je ta okraj izbrisan z uspehom vred, ki ga je v njem dosegla enotna delavska lista! Celotne volitve v okrožne skupščine so na str. 349 zmedeno in izkrivljeno »prikazane«. Naj najkrajše povzamem piščevo pripoved: Bralec izve nekaj o »skupni kandidatni listi« — najprej »vsaj na Štajerskem«, šest strani dalje (str. 335) pa že »v obeh volilnih okrožjih,« t.j. ljubljanskem in mariborskem, s skupnim številom 15.000 delavskih volilcev v vsej Sloveniji, nato najde še podatek, da je bil železničar Čanžek »drugi na kandidatni listi v štajerskem volilnem okrožju« za »ilegalno KP«, in končno izračun, da »bi bil poleg nosilca tudi on izvoljen«, če bi bili pridobili »nekaj desetih glasov« več. Iz tega »prikaza« mora ubogi bralec povzeti, da je prišel v mariborsko »oblastno« skupščino **en sam** socialist, t.j. čelni kandidat na skupni delavski listi, ki ga pisec niti ni imenoval!

Dejansko pa so bili takrat v mariborsko skupščino izvoljeni — trije socialisti, in sicer Josip **Petejan** z liste za volilni okraj »Maribor-desni dravski breg« s 1671 glasovi, Viktor **Grčar** z liste za mesto Maribor s 1528 glasovi in Vinko **Möderndorfer** s skupne liste v dravograjskem okraju, kjer je primanjkovalo samo 17 glasov, pa bi bil izvoljen še drugi kandidat — komunist Lovro Kuhar (Enotnost št. 4 z dne 27. januarja 1927). Zadeva potemtakem ni prav nič podobna »prikazu« v zapiskih!

Lahko domnevamo, da je pisca zbila s pota predvsem izvolitev Möderndorferja, ki jo je imel za tako nedopusten poseg sovražnih sil v nekaj, kar je bilo pridržano le protibernotovskim socialistom, da jo je kar »sunil« iz spomina! A tudi sicer bi jo smel omeniti le, če bi se odločil, da žrtvuje eno svojih važnih konstrukcij, da je namreč bila »Bernotova frakcija« ali »Naprejeva' skupina« — »medtem tudi že v Mežiški dolini zgubila svoje zadnje privrženca« (str. 356) in da je spričo tega bila volilna zveza z njo pri naslednjih skupščinskih volitvah septembra 1927 »za KP brez pomena«. Ko prav tam pisec označuje odločitev vodstva KP, ki »se je povezalo z Bernotovo frakcijo in šlo na Štajerskem [dejansko v vsej Sloveniji!] z njo [skupaj] v volilni boj«, kot — »nenačelno«, je popolnoma pozabil na zelo načelna pogajanja med predstavniki delavskih strank, ki so se ravno na načelnih vprašanjih razbila. Piscu ni bila po godu resnica, da je vodstvo Bernotove frakcije brez težav in pridržkov sprejelo komunistična gesla »Delavsko-kmečkega republikanskega bloka« — »proti vojaški diktaturi, za mir in zvezo s Sovjetsko zvezo, proti monarhizmu za republiko delovnega ljudstva, proti centralistično-hegemonistični ustavi in za pravico samoodločbe narodov« (Enotnost št. 25 dne 8. julija 1927). Zaradi tega mora zgodovina šteti to frakcijo za levosocialistično v primeri

s socialistično stranko, kateri je pripadal pisec takrat, prej in potem, in katere predstavniki so pri pogajanjih zavrnil vsakršno možnost, da bi sprejeli takšna gesla, ki so jih v skladu s svojim načelnim prilagajanjem hegemonističnemu sistemu v kraljevini Jugoslaviji imeli za — izzivalna!

Pri skupščinskih volitvah dne 11. septembra 1927 so ravenski komunisti dosegli uspeh, o kakršnem nekaj let prej ne bi bili mogli niti sanjati: za listo Delavsko-kmečkega republikanskega bloka, ki je bila njihova in bernetovske socialistične frakcije s čelnim kandidatom Vinkom Möderndorferjem, so pridobili 114 glasov, medtem ko so za listo socialistične stranke glasovali 103 volivci (Mariborski večernik Jutra št. 109 z dne 13. septembra 1927). Guštanjski dopisnik »Delavske politike« (št. 76 z dne 21. septembra) se je otožno zamislil, »kako more to biti... da se je tudi pri nas usidralo razbijaštvo delavskega pokreta«, in je presodil, da so »dekalisti« potisnili ravenske socialiste v manjšino »z grdim in lažnjivim obrekovanjem naših sodrugov«. Dopisnik se je pač motil v misli, da je odločila gonja proti krajevnim socialističnim veljakom (kakor proti županu idr.); gotovo je predvsem pritegnila splošna agitacija komunistov proti nezadovoljujoči smeri socialistične stranke, ki je za razliko od bernetovske frakcije na političnih vprašanjih razbila skupni nastop s komunisti. Nekaj je bržčas vplivalo tudi izkustvo na vsedelavskem zletu dne 5. junija v Ljubljani, kateremu poveljevali pozornost, brž ko opraviš s piščevo sodbo o dosežkih Kuharjeve politične dejavnosti med ljudstvom, izraženo v stavkih: »Politično je deloval neposredno med delavstvom v Mežiški dolini, ki pa je bilo takrat še vedno tradicionalno socialistično. Bolj je uspeval med malimi kmeti in kočarji, s katerimi se je dobro razumel. Med komunističnim delavstvom in dijaštvom v Mariboru in v Dravski dolini je bil manj poznan.« Teza prvega stavka se ne da uskladiti z rezultatom volitev septembra 1927 v Guštanju. Kar se tiče tretjega stavka, pa je samoobsebi umevno, da so ga predvsem poznali ljudje v njegovem kraju in okolišu, medtem ko piscu kot pripadniku rivalskega tabora manjka pooblastilo ali upravičenost, da bi kar koli spominskega izjavljal za tuje mu »komunistično delavstvo in dijaštvo«.

IV. O VSEDELAVSKEM ZLETU V LJUBLJANI DNE 5. JUNIJA 1927

Med obojnimi volitvami v letu 1927 — v pokrajinske skupščine v januarju in skupščinskimi v septembru — je prišlo do hujše zaostritve med socialisti in komunisti v Sloveniji ob že omenjenem vsedelavskem zletu, ki ga je pisec bistveno krivo prikazal na str. 351—352 tako glede odnosa komunistov do njegove prireditve kakor tudi glede njegovega poteka.

Po časniških virih lahko sestavimo pravo podobo dogajanja. V soočenju z njimi se nam pokaže neskladen z resnico drugi del stavka v zapiskih, češ da »slovensko komunistično vodstvo spočetka ni nasprotovalo skupni udeležbi na vsedelavskem zletu, spričo povezave zleta z mednarodnim kongresom transportnih delavcev pa je sklicalo 29. maja v Ljubljani pokrajinsko konferenco in nato izdalo proglaš na delavstvo, kjer utemeljuje svoje odklonilno stališče do amsterdamske internacionale in do zleta.« Resnica je nasprotna, da namreč v stališču komunistov ni bilo nobenega podobnega preloma!

Stališče komunistov do zleta lahko razberemo iz uvodnika v njihovem tedniku Enotnost (št. 20 z dne 26. maja 1927) z nadpisi: »5. junija na vsedelavski zlet v Ljubljani! — Nočemo samo parade, hočemo bojovno manifestacijo! — Vsedelav-

ski zlet ali izlet samo socialistov?« To zadnje vprašanje razkriva, v čem je bil spor! Poglavitne misli uvodnika so: »Po našem mnenju se ne bo zbralo delavstvo 5. junija radi baklade in lampiončkov, temveč zato, da protestira proti gospodarskemu in političnemu zatiranju... da izreče svojo besedo o vedno večji vojni nevarnosti... da nastopi proti uvedbi absolutizma v SHS [kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev], da se zavzame za reducirane in brezposelne, da pove, da le bojvena zveza delavcev in kmetov vodi do kruha in svobode.« Sledilo je nekaj kritike ravnanja zletnega odbora, ki niti »naše skupne organizacije ‚Svobode‘... ni povabil« k sodelovanju, »neodvisnim organizacijam«, tj. levičarskim sindikatom, ki so obstajali na Hrvaškem in v Srbiji, je »pred kratkim šele poslal vabilo... pozval jih pa ni pravočasno na aktivnejše sodelovanje«. Iz tega je treba sklepati, da »hoče zletni odbor iz vsedelavskega zleta napraviti zlet socialistične stranke, da dovoli sicer levemu delu proletariata, da tej stranki dela štafažo, mu pa ne dopusti in ne prizna enakopravnosti in enakovrednosti«. Uvodnik je izrazil »upanje, da si zletni odbor ne bo upal vsedelavskega zleta reducirati na ozko strankarsko prireditelvo socialistične stranke in tako odbiti od zleta levo opredeljeni del proletariata, brez katerega je sicer mogoča paradica, ne pa to, kar delavstvo hoče z vsedelavskim zletom«, in je zaključil s pričakovanjem, »da bodo 5. junija tisoči proletarcev manifestirali in demonstrirali za svoje upravičene zahteve«. Od zavzetega stališča se ni prav nič odmaknila naslednja številka »Enotnosti« (št. 21 z dne 2. junija), zadnja pred zletom, ki je prinesla članek »Pomen vsedelavskega zleta — kakšnega mu hočejo dati, kakšen mora biti« s kritiko socialističnih namer in z nekimi smernicami, kako je treba dati zletu značaj »bojevne manifestacije«. V kritiki je bil največji poudarek proti nameri prirediteljev, da bi »onemogočili levem krilu, skupini ‚Enotnosti‘ in neodvisnim delavcem Srbije in Hrvatske aktivno udeležbo na zletu«. Niti v svojem glasilu niti v »proglasu na delavstvo« niso komunisti zavzeli »odklonilnega stališča... do zleta«, čeprav so zavračali amsterdamsko internacionalo in njene namere prek tiste mednarodne konference predstavnikov sindikatov transportnih delavcev, ki jo je ob zletu prirejala. Kar pa se tiče »spečih strasti«, o katerih beremo v zapiskih, da so tedaj »nenadno spet vzplamtele«, jih najdemo prav močno razpihane v »Delavski politiki« (št. 45 z dne 4. junija 1927), ki jo je takrat urejal pisec in v njej objavil — dandanes zanj razkrinkovalni — spis »Razkrinkani razbijači! Ta spis se je začel in končal z neresnico, da so komunisti proti zletu, z ostalo vsebino pa razkriva težnjo socialistov, da bi odstranili komuniste od zleta: »Skupina ‚Enotnosti‘ [tj. komunisti] je vseskozi nasprotovala prireditvi vsedelavskega zleta. Ko so pa ti ljudje spoznali, da se delavci za njihovo pisanje ne zmenijo, so v nedeljo 29. maja sklicali v Ljubljani pokrajinsko konferenco, na kateri so se ves dan posvetovali, kako bi na zletu uganjali kravale, ko nimajo več pristašev. — Sedaj so pa izdali še ogaben letak, s katerim hočejo predstaviti vsedelavski zlet kot nekako slavje za kritje političnih kupčij! — Delavci, ki so sami pripravljali vsedelavski zlet, dobro vedo, da bo to mogočna manifestacija proletarske enotnosti. — Delavci pa naj vedo tudi to, da so gustinčičevci [tj. komunisti] proti tej manifestaciji in da so se s tem sami izločili iz proletarske sredine. — Proč z razbijači! — Živel vsedelavski zlet!«

Iz tega pisanja izhaja jasno ko beli dan želja socialistov, da bi dali zletu docela socialističen značaj in da bi preprečili na njem vsakršno aktivno udeležbo komunističnih predstavnikov. Kakor je seveda pri takšnih načrtih navada, so njihovi očetje vpili na vse grlo: Primite tatu!, namreč: Komunisti so proti zletu ip. Iz

tega pisanja in še bolj iz tistega po zletu je razvidno, da bi bili najrajši ustvarili nekakšno »pogromsko« sovražnost med svojimi pristaši proti komunistom, da bi bili pripravljeni z njimi tudi fizično — s pestmi — obračunati. Hoteli so prekusiti moči, ko bi preprečevali nastop komunističnemu govorniku. Ta nastop so res preprečili, toda le s pomočjo — policije, in ravno zato se jim je ves politični načrt izjalovil. S takšno izvedbo svoje protikomunistične nakane so socialisti zadali sami sebi hud udarec in utrpeli s svojim zletom poraz zato, ker so ga hoteli priostri v protikomunističnega.

Vsa ta resnica o zletu pa je v zapiskih razteptana! V njih docela manjka intervencija policije, ki je prišla in odvedla od govorniškega odra komunističnega govornika Simo Markovića, predstavnika neodvisnih sindikatov iz Beograda in Zagreba, namesto nje pa je dodana pravljica o premikajoči se govorniški tribuni na tovarnjaku, ki da je odpeljal Simo Markovića s Kongresnega trga v Spodnjo Šiško. In pisec kot — priča potrjuje to pravljico, saj pripoveduje, da je stal na tistem tovarnjaku poleg Markovića; lahko da je bil na njem, toda za Markovića je moral imeti nekoga drugega, kajti tega je po odvedbi od govorniške tribune imela zastraženega v Zvezdi skupaj z avtorjem tega sestavka policija! Liberalni dnevnik »Jutro« (št. 74 z dne 8. junija 1927) je poročal, da »so skušali komunisti dvigniti na oder bivšega komunističnega poslanca Simo Markovića«, a »so priskočili stražniki, ki so Markovića in visokošolca Kermavnerja odstranili in ju odvedli v park, kjer sta morala čakati pod nadzorstvom do razida manifestantov«. Podrobnosti izvemo iz poročila v Enotnosti (št. 22 z dne 9. junija 1927), iz katerega navajam le izvlečke. Ob strani puščam vse prizadevanje komunističnih predstavnikov, da bi zlepa, tj. dogovorno, zagotovili besedo Simi Markoviću. Socialisti so njegov nastop na vsak način hoteli preprečiti.⁷ Odstranitev Sime Markovića od govorniške tribune je v Enotnosti opisana takole: »Po končanem govoru s. Fimmena [tajnika mednarodne zveze transportnih delavcev] so z vseh koncev zadoneli klici: Sima Marković naj govori! Da zadušijo to zahtevo, so pustili zaigrati osem godb... Delavci so dvignili Simo Markovića na ramena in ga nesli na avtomobil... [Prireditelji] so avtomobil z govorniško tribuno odpeljali skozi zbrano maso. Močan policijski kordon je odtrgal s. Markovića in delavce, ki so ga nosili, od množice in jih... potisnil v Zvezdo, kjer je policija... držala s. Markovića in Kermavnerja ujeta... Socialpolicisti pa so razganjali delavce... [a] velik del delavstva je ostal in protestiral proti nasilju nad s. Markovičem... [nato so odšli] s napisnimi tablami pred Delavski dom [na Novem trgu], kjer sta govorila sodruga Drago Gustinčič in France Klopčič... [po izpustitvi pa še] s. Sima Marković.«

Piscu zapiskov pa je namesto dejanskega dogajanja na Kongresnem trgu dne 5. junija 1927 ostalo v spominu le tisto, kar so prireditelji vsedelavskega zleta

⁷ Pisec sam nehote potrjuje, da je šlo prirediteljem predvsem za to, ko pripoveduje, da se je »nekaj socialističnih sindikalnih funkcionarjev« hotelo »maščevati«, ker »ni moglo preboleti«, da so jim tri leta prej ljubljanski komunisti razbili tako imenovani Sassenbachov shod (na njem naj bi bil govoril predstavnik amsterdamske sindikalne internacionale Johannes Sassenbach). A če bi bilo šlo tistim socialistom za neko bolj osebno povračilo kakor za politično akcijo proti komunistom — da ne bi mogli nastopiti na zletu, ki so se ga v velikem številu udeležili njihovi pristaši — potem bi se morali obrniti predvsem proti tistemu, ki je bil najbolj odgovoren za razbitje Sassenbachovega shoda, tj. proti — Cirilu Štuklju, takratnemu tajniku pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo. A prav ta je zdaj kot prebežnik h socialistom vodil tiste, ki so na zletu preprečevali govor komunistu Simi Markoviću!

želeli doseči, a se jim ni posrečilo, namreč: Ko je stopil na oder Sima Marković — tako piše — in »začel govoriti, so godbe oglušile njegove besede, manifestanti pa so se začeli med sabo ogorčeno prerekati in vse je kazalo, da se bo Kongresni trg spremenil v splošno bojišče razvnete tisočglave množice«. Ni si mogoče zamisliti hujšega izkrivljenja resnice o takratnih odnosih med socialističnim in komunističnim delom delavstva, ki se je zbralo na skupen — vsedelavski — zlet brez medsebojnega sovraštva. Pisec je samo v svoji domišljiji prenesel protikomunistično sovraštvo prirediteljev zleta na socialistične delavce. Tem pa ni mogoče pripisati misli, da bi se solidarizirali s policijsko intervencijo, ki je preprečila govor predstavniku komunističnih delavcev: mogli so biti le solidarni s temi proti policiji. Prireditelji zleta so ravnali v lastno politično škodo, ko niso hoteli predstavniku komunistov dati besede.

Delavska politika (št. 47 z dne 11. junija 1927) je pisala očitno neresnico, da je policija »mlade entuziaste — vzela v svojo zaščito... ker bi jih sicer dobili pošteno po glavi,« in je naravnost zagovarjala pravico socialistov, da ne pustijo komunistov do besede na vsedelavskih zletih, ki jih prirejajo: »Če hočete govoriti pred toliko zbrano maso in jo navduševati za revolucijo, potem pa kar organizirajte še vi podoben vsedelavski zlet v Ljubljani, Zagrebu ali Beogradu za svoje ljudi, in jih tam podžigajte po mili volji in začnite makar takoj na licu mesta z njimi izvrševati revolucijo. Mi vas ne bomo motili, naše prireditve pa pustite pri miru!«

V. O GUŠTANJSKEM »KANALU« PREK MEJE, O BEGUNCIH SPLOH IN O GLAVNJACAH

Od soočenja »prikaza« vsedelavskega zleta z dejstvi se lahko obrnem k že omenjenemu »kanalu«, po katerem so prehajali mejo v Mežiški dolini jugoslovanski komunisti s pomočjo svojih guštanjskih tovarišev. Ta »kanal« omenjajo tudi zapiski, toda za čas, ki ga tu obravnavam, ne v zvezi z jugoslovanskimi komunisti, marveč z — »bolgarskimi političnimi begunci«, zaradi prehoda katerih čez mejo se je pisec »povezal s Prežihovim Vorancem, ki je bil tedaj uradnik Bratovske skladnice v Guštanju« (str. 278—279).

O teh bolgarskih beguncih velja povedati, da jim je Jugoslavija po zatrti vstaji zoper režim Cankova leta 1923 priznavala pravico azila in da so se deloma naselili okrog večjih jugoslovanskih mest kot vrtnarji deloma pa zaposlili kot specialisti v tobačnih tovarnah (da se ne bodo ukvarjali s komunistično propagando, so se med njimi »zemljedelci«, tj. pristaši kmečke stranke Stambolijskega, brez pomisleka obvezali). Njihovo nadaljnje odseljevanje iz Jugoslavije je bilo prav nedolžna zadeva; čez mejo so morali skrivoma in peš zato, ker jim jugoslovanske oblasti niso izdajale potnih listin. Za pomoč so se obračali na marsikoga; tako so se pač v enem ali v več primerih zglasili tudi v uredništvu Delavske politike v Mariboru, kjer jih je urednik odpravil naprej v Guštanj s priporočilom, ki naj bi jim tam pomagalo naprej.

Tu ni nihče drug tvegala razen vodnika čez mejo, če bi se srečal s finansarji, ki so takrat opravljali nadzorstvo meje — a redoma le podnevi, ne tudi ponoči. Pisec pozablja, da so šele od konca leta 1929 dalje začeli stražiti mejo »graničarji«, ki so uvajali po vojaških predpisih tudi naglo streljanje na begunce in tihotapce na begu, in seveda pretirava, ko jih ima za — »same Arnavte, ki so brž streljali« na vsakogar.

Do bolgarskih beguncev je prišel pisec po asociaciji od »političnih beguncev iz Primorja in iz notranjosti Italije«, katerim da je »postal kmalu« zaščitnik. Izhajal je od »zveze s somišljeniki ob Jadranu«, tj. v Trstu in drugem Slovenskem primorju. Med temi »somišljeniki« seveda ne smemo videti primorskih komunistov, o katerih v zapiskih ni nikjer nobenega sledu, kakor da jih nikdar ne bi bilo! O »slovenskih antifašistih, ki so ušli italijanski policiji«, pove, da »so se v začetku razpršili po Jugoslaviji«, ne pojasni pa, zakaj »so kasneje morali dalje v Francijo, čezmorske dežele in v Rusijo«. Ne omenja, da bi bil imel s temi izseljenci kaj opravka; le »italijanski [antifašisti] so se po vrsti oglašali« pri njem, da bi jim »pomagal čez jugoslovansko mejo v Avstrijo in naprej čez Švico v Francijo«. Res je hudo »skrivnostno«, kako so mogli po Italiji »vsi točno vedeti, kje najdejo« tega pomočnika pri nadaljnjem odpremljanju čez meje! A ne ustavljajmo se pri tem!

Ko pa je pisec izrazil domnevo, da »so pozneje po tej poti [skozi Guštanj] romali v tujino jugoslovanski delavski borci, od katerih se mnogi niso vrnili«, domnevo, ki se očitno nanaša na čas pod diktaturo, je mimogrede izbrisal — kri, ki so jo prelili tako številni »jugoslovanski delavski borci« — začeni z organizacijskim sekretarjem KPJ Djuro Djakovićem in sekretarjem Rdeče pomoči Nikom Hecimovićem, katerih trupli so jugoslovanski žandarji odvrgli spomladi 1929. na meji nedaleč od Maribora! — in je pošteno pobelil krvavo podobo diktature. Ko govorimo v »jugoslovanskih delavskih borcih« v tistem času, smo dolžni najprej omeniti tucate ubitih, da se nam pokaže prava — tj. krvava — podoba diktature, nato stotine borcev, ki so jih mučili v glavnjačah in potaknili po ječah, in potem šele tisto sorazmerno malo število beguncev, ki so se rešili v tujino pred smrtjo, mučenjem in dolgotrajno ječo! Res se od tega števila dobršen del v tujini, namreč v Sovjetski zvezi za časa Stalinovih »čistk«, ni rešil pred tistim, čemur se je ognil v domovini, a te žrtve gotovo niso zaslužile, da bi z opozarjanjem nanje še ojačevali izbris tolikih žrtev diktature doma.⁸

Medtem ko na tem mestu — na str. 279 — ni pisec z nobeno besedo kaj namignil, da bi bil sodeloval pri »romanju v tujino« teh beguncev iz Jugoslavije, pa je pozabil na to trezno samoomejitev v spominjanju, ko je (na str. 389) v priključku k nekakšnemu »prikazu« svojega »podžupanovanja« v Mariboru v prvih šestih letih diktature zapisal: »Ukvarjal sem se nadalje z ilegalnim odpremljanjem delavskih organizatorjev, ki jih je policija zasledovala. Po januarški diktaturi so prihajali v Maribor politični begunci iz notranjosti države.«

Nekritičen, a domiselni bralec mora zadevo takole razumeti: Pred diktaturo je pisec »odpremljal« italijanske in bolgarske begunce, v času svojega »podžupanovanja« pa je razširil to svojo dejavnost na jugoslovanske begunce iz neslovenskih krajev (»iz notranjosti države«). Takšnega braleca so našli zapiski v Janku Liški, ki je v sestavku Ob 80-letnici Rudolfa Golouha kot »novinarja in politika« (Delo št. 294 dne 28. oktobra 1967) zadevo takole povzel: »V mariborskih letih je pomagal mnogim italijanskim antifašistom in našim komunistom (tudi Simi Markoviću) čez mejo.« Kritičen bralec pa mora le videti, da tega o »naših komunistih« pisec prav nikjer ne zatrjuje! A če bralec vrh tega še ve, kako so pote-

⁸ Braleca, ki bi pogrešal omembo ubitih v »okvirni informaciji o preganjanjih slovenskih komunistov« v začetku razdelka I., moram opozoriti, da se tista informacija nanaša na slovenske komuniste, tu pa je govor o jugoslovanskih; po naključju ni bil ubit med diktaturo noben prijati slovenski komunist.

kale te zadeve v tistih hudih letih, lahko vidi, da tu pisec zganja šum okrog nečesa, cesar ni bilo.

Na tem mestu je v zapiske uvrščena zgodbica o Simi Markoviću in še štirih srbskih komunistih, ki jih je avstrijska policija prijala po prehodu čez mejo in vrnila nazaj čez mejo jugoslovanski obmejni policiji; ta jih je v Mariboru izročila sodišču zaradi prestopka prekoračenja meje, sodnik pa jih je izpustil in so znova lahko odšli čez mejo. Pisec ve celo povedati (na str. 390), kako je potekalo njihovo nadaljnje popotovanje: »Z Dunaja so odšli v Francijo, iz Francije v Moskvo«, od koder »se Sima Marković⁹ in Filip Filipović nista nikoli vrnila«.

Nekaj takšnega se je res primerilo štirim jugoslovanskim komunistom, ki so prešli avstrijsko mejo — po partijskih opravkih, ne na begu! — pa so jih prijeli Avstrijci in brž vrnilo čez mejo nazaj; z meje so jih privedli v Maribor, tam pa so jih izpustili in so lahko znova odšli prek meje. Toda ta doživljaj ni iz časa diktature, kamor ga uvrščajo zapiski, čeprav pisec previdno pripominja (str. 389), da »se mesca in leta natanko ne spominja več«, marveč je iz leta 1927!¹⁰ Pripetljaj je mogel prenesti v čas diktature samo nekdo, ki je bil prav malo seznanjen z načini, kako je takrat policija po vsej državi prijemala komuniste.

Lahko bi si kdo mislil ali mi celo očital, da hočem zanikovati očitne zasluge pisca, izpričane nad vsak dvom z dokazano pomočjo, ki jo je nudil svojemu svaku Ivanu Regentu. Te pomoči v zapiskih ni omenil, a jo je opisal Regent v svojih — od piščevih tako zelo ugodno se razlikujočih — Spominih (str. 191). Naj se ustavim nekoliko pri tem izjemnem primeru, ki ne spada v poglavje o — jugoslovanskih ali o drugih — komunistih zaradi tega, ker je ljubljanska ali slovenska policija v Regentu gledala bolj »slovenskega antifašista, ki je ušel italijanski policiji«, kakor pa komunista. Zato mu je spomladi 1927 priznala v Ljubljani »politični azil« do preklica. Jeseni 1929 mu je ta azil preklicala: povedal so mu, »da mora v treh dneh zapustiti Jugoslavijo« prek avstrijske meje skrivoma, ker mu potnega »dovoljenja ne morejo dati«, in so ga pri tem še opomnili, naj bo previden, zlasti v Mariboru. Pomisliti moramo, da ustni izgon iz Jugoslavije ni ščitil nikogar ob meji pred graničarjem ali policistom. Ko je Regenta nato njegov svak, ki je bil takrat že mariborski podžupan, s taksijem varno prepeljal čez

⁹ Ko je Simo Markovića izključil IV. kongres KPJ ali pa CK kmalu po njem, je v naslednjih letih vodil svojo odcepljeno skupino v Srbiji. Zaradi njene dejavnosti so ga leta 1930 in 1932 zaprli, po tej drugi aretaciji pa še konfirirail v Čajniče. Da ne bi mogli njegovi privrženci več širiti vedno novih govoric o pogajanjih med njim in kominternom, so konec leta 1934 odposlanci partijskega vodstva pridobili S. Markovića za emigracijo v Sovjetsko zvezo; od partije že pripravljenega »kanala« prek meje pa ni uporabil, ker je prej njegova žena na lastno pobudo pripravila svoj pobeg z možem v avtomobilu beograjskega industrijca Ike Panića (prim. Todor Vujasinović, Mučne godine, Sarajevo 1965, str. 20, 23, 26, 78 in 84—86).

¹⁰ O dogodku mi je pripovedoval nekdo, ki je pred poletjem 1928 odpotoval prek meje za daljši čas in se po uvedbi diktature z njim misem več srečal. Časniki o zadevi niso poročali. Lahko pa so si o njej dopisovala oblastva in utegne kak arhivski raziskovalec še ugotoviti imena tistih štirih ali petih, ki so se tako poceni rešili iz Maribora. Za primerjavo naj navedem, da je leta 1923 policijski komisariat v tem mestu prisodil Radi Vujoviću in Augustu Cesarcu, ki so ju prijeli, ko sta prišla čez mejo, po tri mesece zavora (prim. Slavoljub Cvetković, Napredni omladinski pokret v Jugoslaviji 1919—1928, str. 177). Menda je bil med tistimi štirimi leta 1927 tudi Sima Marković, nikakor pa ni »tej skupini pripadal tudi« — Filip Filipović, ki je bil že od leta 1924 pod imenom Bošković član izvršnega odbora kominterne v Moskvi, medtem ko ga ima pisec — še iz časa vukovarskega kongresa! — za »tajnika partijskega vodstva«.

mejo v Spielfeld, je le pomagal pri izvedbi uradno predvidenega Regentovega odpotovanja, ne pa pri izvedbi nečesa, kar se ne bi smelo zgoditi! Izjemnost primera je očitna! Ljubljanski ali slovenski policiji ne bi bilo prav, če bi bil Regentu kdo preprečil prehod prek meje in ga npr. kot zelo sumljivega poslal v — glavnjačo.

Tudi v zapiskih je na nekem mestu (na str. 145—146) omenjena beograjska glavnjača, toda docela anahronistično! To krivo omembo zavrnem lahko še v tem okviru. Pisec pripoveduje, kako so ga zaradi ostrega pisanja v Napreju — neopredeljeno, kdaj v letu 1919 — na policiji zasllišali in mu povedali, »da se za pisanje v ‚Napreju‘ vneto zanima tudi beograjska policijska uprava«. To opozorilo mu »ni bilo po volji«, ker »so bile vesti o razmerah v glavnjači vse prej ko prikupne« (str. 145). »Glavnjača«, tj. stari zapor beograjske policije, je sicer obstajala že v stari kraljevini Srbiji, toda v letu 1919 ni predstavljala še ostrašujočega pojma in se ni mogel še nihče zunaj Beograda bati, da bi dobil v njej prisilno »bivališče«! Politična preganjanja so se bila v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev že začela — najprej z aretacijo Stjepana Radića, nato z aretacijami sarajevskih, hrvaških, vojvodinskih in nekaj srbskih socialistov (celo dr. Živka Topalovića so bili zaprlji), vendar ni bilo leta 1919 še v nobenem primeru govora o glavnjači. Pisec na naslednji strani (str. 146) pripoveduje, da so beograjsko policijo predvsem »zanimali članki o solunskem procesu, o Apisu in o črni roki, ki jih je bil začel objavljati v ‚Napreju‘, in da ga je »tako j o vsem tem zaupno obvestil Vitomir Korać«, socialistični minister v osrednji vladi, ki »je hkrati menil, da se zaradi solunskega procesa in črne roke ne splača romati v glavnjačo in obravnavati to kočljivo vprašanje z beograjsko policijo«. Dejansko pa tistih »člankov« sploh ni bilo več, ampak en sam pod naslovom »Solunska afera« (Naprej št. 271 z dne 31. decembra 1919), in še ta se je skliceval na »Beograjski dnevnik«, ki je bil »objavil pred nekoliko dnevi poslednjo voljo [v solunskem procesu na smrt obsojenega] Dragutina Dimitrijevića« z izpovedjo, da umira nedolžen v veri, da je bila njegova »smrt potrebna Srbiji iz višjih razlogov«. Liberalni »Slovenski Narod« je pred »Naprejem« v uvodniku »Več luči« (št. 240 z dne 11. decembra 1919) poročal o tem, kako »srbski listi sedaj obširno razpravljajo« o solunskem procesu in zahtevajo, da se posveti v temo in obrazloži, zakaj »je Srbija sama upihnila luč življenja tistim, ki so z orožjem v roki hoteli« osvoboditi Bosno in Hercegovino itd. In isti list se je vrnil k zadevi še pod naslovom »Žrtve rodoljublja ali izdajalci?« (št. 20 z dne 25. januarja 1920). S pisanjem o solunski aferi ni nihče tvegala — glavnjače! Njena celotna omemba v zapiskih je anahronistična in brezpredmetna.

Pisec je tako pokrila dejstvo, da je postala glavnjača ostrašilen pojem šele v zvezi s preganjanjem komunistov, proti katerim so uporabljali telesno mučenje najprej po Stejićevem atentatu na regenta Aleksandra dne 28. junija 1921, potem pa zadnje poldrugo leto pred uvedbo diktature v zvezi z nekaj procesi proti srbskim komunistom (leta 1928 je izšla knjižica Rajka Jovanovića, srbskega komunističnega publicista, pod naslovom »Glavnjača kao sistem«). Na enem tistih procesov so obtoženci odkrili, da je bil dve leti prej v glavnjači ubit Franjo Vuljč, ki policiji ni povedal, kdo je. Pod diktaturo pa se je enako mučenje iz beograjske glavnjače razširilo še v Zagreb, Sarajevo itd., in se odtlej govori o več glavnjačah.

Pripomnim naj, da celotni »prikaz« o trenjih urednika Napreja s cenzuro v letu 1919 (na str. 144—145), ob katerega je pritraknjena glavnjača iz poznej-

šega časa, ne vzdrži soočenja z zelo omejenimi sporadičnimi belimi lisami, ki jih je v Napreju povzročila takratna — v zapiskih pozabljena — »predcenzura«. A to in še mnoga druga popravka potrebna mesta v zapiskih ne sodijo v ta okvir.

VI. NEKAJ O NASPROTJIH V ITALIJANSKI SOCIALISTIČNI STRANKI V LETIH 1920—1921

Tu želim tudi še izkoristiti priliko za to, da izločim iz obtoka fantastično pravljico o tem, da je na »nesrečnem kongresu italijanskih socialistov v Livornu leta 1921... delavski zastopnik streljal z revolverjem, da bi izsilil sklepe, ki naj povzročijo v Italiji socialni preobrat« (str. 394). Ta pravljica je sicer v navedku iz nekega članka, ki ga je podpisal takratni piščev somišljenik Josip Ošlak, a mu ga je nedvomno pomagal napisati pisec, ki ga je takrat objavil in ki je s ponatisom članka v zapiskih zanj prevzel vso odgovornost. Po poročilih se je v najburnejši seji livornskega kongresa primeril incident, ki ga je predsedujoči opisal takole: »Vacirca je rekel obrnjen proti Bombacciju, da je revolucionar malega nožička, in mu je pokazal majhen nožiček. Bombacci mu je odgovoril, da ni to res, in mu je pokazal samokres, rekoč, da ga bo znal ob potrebi tudi rabiti v boju proti sovražnikom proletariata« (Delo št. 9 z dne 21. januarja 1921). Bombaccijev revolver se je sprožil le v piščevem spominskem premiku, zato da bi s pokom ilustriral, s kakšnimi nesmiselnimi sredstvi so komunisti hoteli v Livornu »izsiliti sklepe, ki naj bi povzročili v Italiji... socialni preobrat«.

Tako skuša Golouh spraviti vse začrtovanje revolucionarne linije proti reformistični v dotlej skupni socialistični stranki ad absurdum, ko mu podtika — osiromašeno — misel na neposredni »socialni preobrat« kot edino politično misel komunističnih razkolnikov; rad bi tako predstavil vse revolucionarno prizadevanje proti reformističnemu kot nesmiselno v luči bližnjega nadaljnjega razvoja, ki nikjer — zunaj ruskih meja — ni privedel do pričakovanega »preobrata« v takratni revolucionarni situaciji. V Italiji je iz nje izšel zmagovit — fašizem in sledilo je obdobje spopada s fašistovsko reakcijo. V tem spopadu je revolucionarni koncept močno nadkrilil reformističnega, ki je v sorazmerju s svojim nebojevnim značajem bolj ali manj zaostajal za prvim, ne da bi bil vendarle moral odstopiti z zgodovinske pozornice, kakor so — očitno krivo — pričakovali njegovi revolucionarni nasprotniki.

Toda ustavimo se še nekoliko pri »delavskem zastopniku«, ki sicer na livornskem kongresu ni streljal z revolverjem itd., a je tako širokoustno prisegal na svoj revolver — potem pa je vse svoje prisege zvestobe revolucionarni stvari požrl! Ne bi se ustavljal pri tolikšnega zanimanja nevredni osebnosti Nicola Bombaccija, če mu ne bi bila posvetila posebno pozornost dva druga slovenska pisca spominov, nazadnje Lavo Čermelj v Spominih na tržaška leta, pred njim pa dosti večjo Ivan Regent. Obe njuni pozornosti zaslužita razčlemba iz prav različnih razlogov.

Če je Čermelj čutil za potrebno, da tega ekskomunista navede edinega imenoma med italijanskimi komunisti in ga označi, češ da se je — še kot komunist — »močno nagibal k fašistom« (stran 104), je to moglo izvirati le iz misli, naj bi bralci prek njega čimbolj negativno presojali vso KP Italije, ki je že zaradi tega od vsega začetka zaslužila načelno grajo, ker je trpela v svoji sredi neko filofašistovsko strujo — dokaz Bombacci! Seveda bi bilo mogoče enako ogrditi vse komunistične partije — tudi tiste, ki so izkrvavele v boju proti domačim in tujim fašistom — kajti primerov odpadništva k fašizmu je bilo v komunističnih vrstah več (npr. Max Barthel v KP Nemčije in nemara najbolj znamenit primer takšne vrste Jacquesa

Doriota v KP Francije). In vendar se po takšnih primerih — ali tudi po primerih policijskih provokaterjev, ki so se vrinili vanje — ne more presojati nobena partija! Bombacci se kajpak ni niti »močno« niti malo »nagibal k fašistom«, ko je leta 1920 zganjal svojo »revolucionarno« — recimo — demagogijo, in tudi ni kazal še nobenega podobnega nagnjenja, ko se je kmalu po upadu revolucionarnega vala premaknil na skrajno desnico v KP Italije. Takrat je veljal v njej za docela osamljenega, ko je kot njen še leta 1921 v tržaškem volilnem okrožju izvoljeni poslanec v rimskem parlamentu leta 1924 sklenitev trgovinske pogodbe med Italijo in Sovjetsko zvezo nepričakovano pozdravil s čenčanjem o paralelizmu med delavskokmečko revolucijo v Rusiji in fašistovskim pohodom na Rim, za kar ga je KPI takoj izključila (prim. P. Spriano, Storia del PC Italiano I, stran 322). Kot ekskomunist je nato prešel v fašistovske službe in je kot fašist tudi končal leta 1945 (Giulio Trevisani, Piccola enciclopedia del socialismo e del comunismo 1958, stran 66).

Vloga, ki jo igra Bombacci v Regentovih spominih, je čudno velika, vsa njegova obravnava pa predstavlja gotovo najhujše rakavo vozlišče med redkimi v njegovih spominih. To bi bilo izostalo, če bi se bil Regent omejil na omembo, da je bil proti Bombacciju že kot sočlan vodstva socialistične stranke Italije po bolonjskem kongresu leta 1919, ker se mu »je zdel prevelik gobezdač« (str. 123—124). A dodal je najprej še pripoved — prav neznatne ilustrativne vrednosti, če sploh kakšne — o tem, kako je takratno vodstvo Bombaccija odstavilo z mesta sekretarja stranke (stran 128); drugje se še pozneje omenja kot podsekretar stranke, medtem ko slika Regent zadevo tako, kakor da so ga docela izločili iz vodstva. V Regentovem spominjanju so se vrh tega še neke spletke proti njemu v tistem vodstvu povezale z Bombaccijem kot njihovim povzročiteljem iz golega sovraštva do Regenta (stran 140 v zvezi s stranjo 124). Nekatero je zelo težavno ali celo nemogoče odvozlati, tista pa, kjer se Regentov napad osredotoči kar na dva sovražnika, se prav nič ne sklada z dejstvi, ki v zgodovini tržaškega delavskega gibanja niso tako nepomembna, da bi lahko šli mimo njih in se izgovorili, da nočemo prati tako nevredne osebnosti Bombaccija pred Regentovo konstrukcijo na njegov račun. Ko je torej o njih treba spregovoriti, moram najprej označiti kot nelogično Regentovo splošno trditev, češ da »se mu je začelo svitati šele leta 1926, ko sta Passigli in Bombacci prešla k fašistom, kdo naj bi bil povzročitelj... [zoper Regenta v vodstvu socialistične stranke v letih 1919—1920 uperjenih] neresnih aktov« (stran 140); kar koli je bilo med njima in Regentom, gotovo ni imelo nobene zveze z njunim poznejšim odpadom od delavskega gibanja!

Svojo »spominsko« konstrukcijo o obeh poznejših odpadnikih, ki ju ima za zgodnja sozarotnika proti sebi, je Regent zgradil na dveh trditvah: 1. da je Bombacci povabil Passiglija v Imolo na prvo konferenco komunistične frakcije jeseni 1920 in 2. da na to konferenco — kakor pove kar dvakrat (stran 150 in 154) — poleg Passiglija »ni bil povabljen« nihče [izmed] italijanskih ne slovenskih komunistov Julijske krajine.

Pribijmo naprej, da je tržaška skupina komunistične frakcije izvolila komunističnega delegata za konferenco v Imoli (prim. Delo št. 76 z dne 24. novembra 1920), ki je nato zbiral tudi pooblastila drugih krajevnih organizacij (npr. solkanke po Delu št. 78 z dne 29. novembra 1920, kjer zvezo tudi za njegovo ime — Karlo Godina) in je potem v Imoli odigral vlogo skrajnega levičarja (prim. Giuseppe Berti, I primi dieci anni di vita del Partito Comunista Italiano, 1967, stran 75). Passigli pa kot nasprotnik frakcije, ki se je v Imoli sešla, ni imel

tam prav nič iskati, marveč se je udeležil konference maksimalistično-unitaristične frakcije v Firencah, ki ga je izvolila tudi v odbor (prim. Delo št. 77 z dne 26. novembra 1920). Kako se je moglo v Regentovem spominjanju vse to tako zasukniti? Bržčas se mu je globoko zapičila zamera, da so ga ob Imoli prezrli, v čemer je že od začetka domneval Bombaccijevo spletko. Godino kot predstavnik slovenskih in italijanskih primorskih komunistov v Imoli je zgubil iz spomina. Le tako je mogoče obrazložiti to rakavo vozlišče v njegovih spominih.¹¹

Da ne bi bil sokriv kakšnega nesporazuma, naj posebej poudarim, da gre v tem mojem pisanju le za fragmentaren popravni prispevek k sliki o odnosih med slovenskimi socialisti in komunisti v dvajsetih letih. V popolno sliko je treba vnesti še dosti potez, ki se jih tu še dotaknil nisem, za drugo polovico tistega desetletja zlasti o sodelovanju obeh struj v skupni prosvetni organizaciji »Svobodi« (tudi docela nezadostne in delno pomotne »podatke« o tem sodelovanju v zapiskih sem tu prezrl).

VII. O GUSTINČICEVIH OZNAKAH L. KUJARJA KOT KOMUNISTA¹²

Pred skoraj dvanajstimi leti sem v pripombah k Prežihovemu zborniku na vsej črti zavrnil Regentovo zatrjevanje (Naši razgledi št. 23 z dne 14. decembra 1957, stran 577—578), češ da Lovro Kuhar »med našimi [tj. ljubljanskimi, kakor je iz zveze razvidno] levičarji [tj. komunisti] ni bil kdo ve kako upoštevan«, da »so mu očitali zadrugarstvo in prevelike stike s socialnimi demokrati, morda tudi preveliko težnjo po samostojnem delu«, in končno še prav hudo priostreno, da Kuhar zaradi tega, ker »ni bil intrigant« in »tudi ni dovolil, da bi ga drugi izrabljali v intrigantske namene«, »ni imel med komunisti veliko prijateljev« (Prežihov zbornik, stran 102). Ko sem to prebral, sem šel brž povprašat Regenta, na temelju česa je mogel priti do takšnega »vtisa«, ki je bil nespravljivo nasproten vsemu mojemu spominjanju na vsesplošni poudarjeno prijateljski odnos našega ljubljanskega kroga — vključno Gustinčiča — do Kuharja in na naše vseskoz pozitivno ocenjevanje Kuharjeve politične dejavnosti. Nisem se mogel spomniti nikogar — in tudi ne Gustinčičeve — izjave ali tudi le geste, ki bi izpričevala kakšno animoznost ali »notranji neprijateljski odnos« do Kuharja. Le dopuščal sem — ne da bi bil imel o tem kaj v spominu — da je Gustinčič kaj zameril Kuharju in da so iz zamere utegnili izvirati kakšna njegova zasebna »očitanja« Kuharju, češ da je — v preveliki meri — »zadrugar« in v »prevelikih stikih s socialnimi demokrati!

Ko sem Regenta pobaral, je brez najmanjše negotovosti takoj umaknil svo svojo na »naše levičarje« posplošeno pripoved — ne da bi bil pomislil, v kakšno luč postavlja s tem svoje spominsko pisanje sploh! — in jo skrčil na edinega Gustinčiča, češ da je takšen njegov »vtis« izviral edinole iz izjav le-tega o Kuharju in da podobnih ni čul od nikogar drugega. To Regentovo skrčenje pripo-

¹¹ Vanj sodi tudi Regentova pripoved (stran 290) o Passiglijevem odstopu od ravnateljstva Laboratora, o tem, da se je dr. Tuma zavzel zanj in da »seja ni sprejela njegovega odstopa«. Vse to troje je bilo na pokrajinskem kongresu socialistične stranke v Trstu v dneh 25.—26. septembra 1920, tj. dobra dva meseca pred časom, v katerega to razpravljanje uvršča Regent. Iz poročila o kongresu ni razbrati, da bi bil Regent započel bitko zoper Passiglija, ki jo je vodil Giuseppe Tuntar, medtem ko je predvsem tajnik stranke Egidio Gennari podprl Passiglija poleg Tume in drugih desničarjev (Delo št. 55 in 56 z dne 27. in 29. septembra 1920, prim. tudi Edinost št. 200 z dne 2. oktobra 1920).

¹² Gre za oznake v Popravku inž. Dragotina Gustinčiča (Naši razgledi št. 2 z dne 25. januarja 1958, stran 33). Prim. spredaj opombo pod črto⁶.

vedi od »naših levičarjev« na enega samega med temi sem v svojih pripombah k »Prežihovemu zborniku« objavil, pri čemer sem se zavedal, da Gustinčič lahko popravi morebiti pretirano Regentovo trditev o njem na pravo mero, in skušal sem takšno Gustinčičevo presojo Kuharja, ki se mi je zdela možna ali celo verjetna, obrazložiti.

Čeprav je iz moje glave izvirala le ta obrazložitev, medtem ko za Regentovo zatrjevanje o Gustinčiču nisem mogel biti niti najneznatnejša priča, se je Gustinčič v svojem Popravku spraval name kot celotnega krivca in si me je krepko privoščil: »Neprijateljstvo, ki ga hoče D. K. [tj. jaz, ki sem se takrat podpisoval le z začetnicama imena, ne Regent!] umetno skonstruirati med nama [tj. njim in L. Kuharjem], ni nič drugega kot njegova [!] nelepa insinuacija«, je zapisal in še priostril v vprašanju: »Kakšni motivi so D. K. vodili, da je napisal te insinucije?« s pristavljenim »dvomom, ali bo odgovor na to vprašanje v čast D. K.»

O teh Gustinčičevih s hudim strupom pisanih — pravih — insinucijah ne mislim tu pisati, kakor tudi ne o njegovem angažiranju mojih misli za neki svoj smoter v naslednjem stavku: »Morda bi se D. K. v tej zvezi spomnil še na kaj drugega, kar bi našim literarnim zgodovinarjem olajševalo analiziranje nešteti Kuharjevih spodrseljavev v njegovih književnih delih, zlasti pa v ‚Jamnici‘! Naj le povprašam: Kako naj bi jaz vedel, kaj ima Gustinčič v teh delih za »spodrseljave«, in izrazim misel, da tega — morda tudi prav nepotrebne — posla ne bo nihče opravil, če ga ni Gustinčič sam!

Prav tako tudi ne želim bodisi le v najmanjši meri omajati njegove trditve, da med njim in Kuharjem »nikoli, ne doma in ne na tujem, ni prišlo do nikakih osebnih napetosti ali celo sovraštva ali animoznosti«. Nobenega razloga ni, da ne bi verjel tej trditvi. Nikoli si ju nisem zamislil v podobnem spopadu.

Razpravljati pa moram tu o delu Popravka, v katerem se Gustinčič nekaj spravlja nad Kuharja kot komunista in ki opravičuje predstavo, da Regent svoje pripovedi le ni iz trte zvil, čeprav jo je domnevno pretiral. Gustinčič pravi, da je bil njegov namen »napisati nekoliko popravkov k ponarejenim in zamolčanim dejstvom D. K., da bi le-ta ne zavedel naših literarnih zgodovinarjev na napačno pot« — glede presoje Lovra Kuharja namreč.

Poglavitni primer takšnega — pač ne »ponarejenega«, ampak kvečjemu »zamolčanega« — »dejstva« predstavlja njegova pripoved, »da sva skupaj [namreč z njim vred tudi D. K.] nastopila proti nemajhnim Kuharjevim oportunističnim napakam, ko je na primer skupno s štukljevcem [tj. osebno-političnimi tovariši takratnega pokrajinskega sekretarja KPJ za Slovenijo Cirila Štuklja] glasoval za to, da naša partija kandidira pri državnoborskih volitvah leta 1925 dr. Henrika Tumo«.

Očitno gre tu za nekaj, česar Gustinčič ni mogel nikoli politično odpuščati Kuharju, o čemer pa meni ni bilo treba prav nič pisati, ko sem pribijal proti Regentu — nesporno — dejstvo, da je bil Kuhar med nami nasploh priljubljen (kar je bil Regent zanikal) in da smo mu politično zaupali (čeprav se v kakšnem vprašanju lahko tudi nismo z njim strinjali).

Ko sem tako odbil od sebe tudi samo sled kakršne koli pomisli, da bi bil hotel leta 1957 ali kdaj koli tisto, kar od te Gustinčičeve pripovedi drži, ali kar koli drugega o Kuharju neugodnega ali ugodnega zamolčati, moram najprej še očistiti to pripoved krivih sestavin, ki so se navajanemu osrednjemu »dejstvu« pri mešale v Gustinčičevem spominjanju.

Šele iz njegovega Popravka sem prvič »izvedel«, da naj bi bili v nekem forumu KPJ v Ljubljani — bodisi v razširjenem pokrajinskem komiteju ali na pokrajinski

konferenci — pred skupščinskimi volitvami februarja 1925 glasovali o predlogu, naj bi »naša partija« kandidirala nekomunista dr. Tumo. Zadeve se spominjam — in sicer zgolj iz pripovedovanja o njej iz tistega časa, ne kot udeleženec razpravljanja, o katerem sem samo čul — precej drugače, takole: Ko so na takšnem forumu začrtavali smernice za nastop KPJ v Sloveniji pri volitvah, pri čemer so izhajali iz zamisli, da postavijo samostojne kandidate liste, je menda sam Ciril Štukelj omenil kot možnost, o kateri bi se tudi še dalo razpravljati, da bi izjemoma v mestu Ljubljani, kjer z izvolitvijo delavskega kandidata ni bilo mogoče računati, komunisti privolili v skupnega protirežimskega in protifašističnega števnega kandidata s socialisti, če bi bilo mogoče za takšno kandidaturo pridobiti dr. Tumo.

Treba je obrazložiti, kako se je mogla takšna misel pojaviti: Dr. Tuma je bil kratek čas prej s svojim pledoajem na celjskem procesu zaradi spopada z orjuno v Trbovljah dne 1. junija 1924 obtoženih komunistov prišel na glas kot avtoritativen nasprotnik fašizma sploh in takratne njegove orjunaške oblike pri nas in kot zagovornik v Jugoslaviji z zakonom o zaščiti države prepovedanega komunizma. Pod vtisom njegovega celjskega nastopa, ki sem mu bil kot stenograf na procesu (po nalogu KP, poslan tja od Cirila Štuklja) sam priča, mnogi komunisti v Tumi, ki se je bil malo prej priselil iz Gorice, kjer so mu odklonili sprejem v italijansko državljanstvo, nismo mogli gledati — zoprnega — socialisti, ki se je v času livornskega kongresa leta 1921 obrnil od komunizma, ampak nekakega neodvisnega socialista, ki bi nam mogel biti zaveznik; od tod je zrasla — menda originalna Štukljeva — misel, da bi le za Ljubljano sklenili premirje s socialisti in skupaj volili dr. Tumo, medtem ko bi se spodbijali kot nasprotniki že v obljubljanskih občinah Mostah, Viču, Zgornji Šiški in drugih. Le tako je moglo priti do razpravljanja na komunističnem forumu o kandidaturi nekomunista dr. Tume kot neodvisnega socialista. Med udeleženci razprave ji je pritegnil menda prvi L. Kuhar, ki je povprašal ali je računati, da bi dosegli tak sporazum s socialisti in z dr. Tumo.

Komaj pa je misel prišla v razpravo, že je v pravi sveti jezi udaril po njej Gustinčič, ki jo je označil kot nezaslišano spričo Tumovega političnega ravnanja na Primorskem v letih 1921—1924, ko je sklepal vse obsodbe vredne kompromise z buržoazijo in se je dal povrhu še imenovati od italijanske vlade v izredni deželni odbor za Goriško. Takšen Gustinčičev protest proti slehernemu razpravljanju o takšnem dr. Tumi kot — skupnem — kandidatu je kratko in malo obveljal ali — z drugimi besedami — Štukljevo misel je vsakdo imel za dokončno pokopano.

Mislím, da ni mogoče sprejeti Gustinčičeve oznake, da je šlo pri komur si bodi od tistih, ki so menili, da bi bila ljubljanska Tumova skupna kandidatura modra poteza, ki bi komuniste okrepila, ki pa so jo po Gustinčičevem protestu takoj zavrgli, za »nemajhno oportunistično napako«. Mogoče jim je bilo le očitati, da niso poznali Tumovega političnega ravnanja na Primorskem v letih pred preselitvijo v Ljubljano; tisto ravnanje sicer socialistov ni moglo ovirati, da ne bi spravili na dnevni red njegove skupne kandidature, medtem ko je komunisti gotovo niso mogli forsirati (lahko pa bi jo bili sprejeli).

Ko sem nedavno bral Kuharjevo pismo Gustinčiču z dne 7. aprila 1938 »ob Tumovih spominih in opombah D. Kernavnerja« s sodbo, da sem »vlogo Tume prikazal pozitivno (z ozirom na politično situacijo¹³ menda)« in da nisem »dovolj

¹³ Zaradi takratne taktike ljudske fronte se je bilo treba ogibati vsemu, kar bi utegnulo odbijati demokratične (socialistične in druge) zaveznike. Naj pripomnim, da sem se razpravljanja o Tumovi politični osebnosti v »Urednikovih dopolnitvah« k njegovim

kremenito skritiziral njegove negativne vloge v delavskem razrednem gibanju» (v opombah k Zbranemu delu L. Kuharja V, stran 260), mi je bilo takoj jasno, da je imel Kuhar takrat pred očmi Gustinčičevo trinajst let prej izrečeno ostro obsodbo Tumovega političnega ravnanja v letih 1921—1924, ki je bilo po komunističnem merilu res obsodbe vredno.

Toda naj se od te pojasnilne asociacije še nekoliko vrnem nazaj h Gustinčičevemu prikazu Štukljeve poskusne sugestije za Tumovo ljubljansko socialistično-komunistično kandidaturo. Nobene besede mi ni treba pristaviti o tem, da Kuharjev le trenutni sprejem tiste sugestije ne izpričuje nobenega njegovega političnega omahovanja, obravnati pa moram še nekoliko krive spominske okoliščine, ki so se ukradle v Gustinčičevo pripoved.

Prav krepko me je v Popravku popadel za vrat in me — kakor da ne bi mogel ali smel imeti nobenega svojega spomina — vleče s seboj za pričo, ki sme njegovi pripovedi le pritrjevati, ne pa se odmikati od nje in — »ponarejati in zamolčevati [njegova] dejstva«! Čeprav poznam razpravljanje na tistem partijskem forumu le po pripovedovanju drugih (predvsem Štuklja samega, kakor se še spominjam), kratko in malo diktira mojemu spominu, da bi ga moral poznati iz lastnega opazovanja. Prav žal mi je — saj bi rajši poročal kot priča! — ali v takšno krivo vlogo se ne dam potisniti. Zlasti tudi ne morem pričati o nekem glasovanju, ki ga ni bilo in je le plod krivega Gustinčičevega spominjanja. Če bi si ga zamislil, potem bi moral za tisti čas sprejeti tudi »štukljevsko« večino! Naj poudarim, da so se takrat komaj dobro začeli kazati obrisi okrog Štuklja strnjene frakcije, ki je šele po skupščinskih volitvah odrinila Gustinčiča in druge svoje nasprotnike — med njimi tudi mene — od vpogleda v partijsko dejavnost, opirajoča se na krepko večino. Najino skupno nastopanje z Gustinčičem, pri katerem le-ta tako vztraja v svoji pripovedi, se je začelo nekoliko pozneje

Dotakniti se moram na kratko tudi še druge od Gustinčiča zatrjevane »nemajhne Kuharjeve oportunistične napake«, kjer me prav tako drži za vrat kot pričo: da sem z njim »skupno nastopil« tudi »proti Kuharjevemu oportunističnemu [— zakaj takšnemu? —] predlogu, da se odcepita Mežiška in Dravska dolina od ljubljanskega tajništva [KPJ] in da se ustvari za ti dve dolini samostojno tajništvo, kar je tudi CK KPJ energično odbil«. Gustinčič mi še z dodatnim zatrjevanjem, da »je D.K. stal v tem boju na strani Gustinčiča in mu torej stvari ne morejo biti nepoznane«, skuša zvezati roki in nogi, da si le ne bi skušal izgovoriti milostne avtonomije za svoj spomin. Vendar se moram enako kategorično, kakor mi jo ukazuje, rešiti tudi te vloge priče, zakaj nobenega takšnega »boja« zoper Kuharja se ne morem spomniti, v mojem spominu ni nobenega takšnega Kuharjevega predloga niti ni v njem nobene »energične« reakcije CK. Ali od vse te zgodbe sploh ničesar ni bilo ali pa se je v Gustinčičevem spominu nekaj dosti manjšega napihnilo v nekaj velikanskega: k nobenemu trenutku takratnega partijskega življenja je ne morem pritakniti in ji pripisati kaj pomena.

spominov lotil predvsem kot zgodovinar, a da sem pri tem hkrati zadovoljil tudi svojo politično zavzetost, ker so Tumovi spomini zaradi njegove široke socialistično-komunistične usmerjenosti izzveneli ljudskofrontno, da, bili prav kakor »voda na mlin« našim ljudskofrontnim naporom. Sodim, da nisem zanemarljivo ničesar, kar je bilo treba in mogoče obravnavati; tudi njegovo primorsko politično ravnanje v letih 1921—1924 sem kritično osvetlil na str. 471. Skratka: nisem se sploh znašel v takšnem precepu, kakršnega si je Kuhar v emigraciji zame zamislil!

Nihče mi ne more pokazati, kaj naj bi bil »ponaredil« ali »zamolčal«, ko sem proti Regentu pribijal, da je ljubljanski komunistični krog Kuharja visoko cenil tako politično kot osebno, da mu ni oponašal nobenih simpatij ali koncesij do reformistov, marveč ga je imel za neomahujočega komunista. Tudi Gustinčič je zapisal, da »nikdo ni nikoli dvomil o Kuharjevi zvestobi do stranke«, to pa se mi zdi poglobitna točka, v kateri naj bi se ne razhajala. Zdi pa se, da mu Gustinčič ni odpustil nobenega razhajanja z njim, ko dostavlja: »Drugo vprašanje pa je, če je Lovro stal v stranki 'brez najmanjšega omahovanja' — političnega seveda« (očitno se najbolj razhajava v obsegu pojma »omahovanje«).

Očitno mu šteje med tisto »omahovanje« tudi »kaj napačne nazore o značaju slovenskih političnih strank« ali v njihovem »vrednotenju«. To nemajhno vprašanje bi zahtevalo seveda posebnega razpravljanja; ko sem zavračal Regenta, se ga nisem prav nič dotaknil (niti v mislih), in tudi Gustinčič ni povedal, za kaj je šlo, marveč se je zadovoljil le z opozorilom, da »je že pokazala zgodovina«, kdo od njihiju dveh »je imel prav«. Gotovo se bodo zgodovinarji še ukvarjali z raznoglasjem med obema tako vidnima slovenskima komunistoma, nihče pa mi ne bo očital niti »ponarejanja« niti »zamolčevanja dejstev«, če na tem mestu ne vpletam v razpravo zadeve, za katero tu ne gre. Vprašanje, ki je na dnevnem redu, tj. od Regenta Gustinčiču pripisovano — in nad vsako mero pretirano — negativno ocenjevanje Kuharja kot komunista, sem dovolj izčrpno razčlenil.¹⁴

¹⁴ Ob posebni priliki pride še na vrsto takrat nekoliko sporno vprašanje komunistično-socialističnega sodelovanja na prosvetnem področju konec dvajsetih let (v Svobodi, v reviji Pod lipo in pri Cankarjevi družbi). Zadevo sem nekoliko omenil v pripombah k Prežihovemu zborniku, vendar jo je Gustinčič odrinil v stran s trditvijo, »da pred svojim odhodom v Sovjetsko zvezo (o božiču 1931) ni vedel, da je Kuhar pisatelj«. Tu je gotovo pustil spomin Gustinčiča na cedilu, če upoštevamo samo okolnost, da je Kuharjeve »Povesti« večkrat priporočal v nakup list, ki je bil tudi Gustinčičevo glasilo (Enotnost).